

Pedagógiatörténeti Szemle

*Az MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága
Neveléstörténeti Albizottságának folyóirata*

1. évfolyam
3. szám
2015

Impresszum

Főszerkesztő:

Pukánszky Béla
Szegedi Tudományegyetem
Juhász Gyula Pedagógusképző Kar
Gyógypedagógus-képző Intézet
6725 Szeged, Hattyas u. 10.
+36-62-544-000/6043
bela@pukanszky.hu

Szerkesztőbizottság:

Kéri Katalin, Németh András, Szabolcs Éva

Szerkesztő:

Nóbik Attila
Szegedi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar
Neveléstudományi Intézet
6722 Szeged, Petőfi sgt. 30-34.
+36-62-544355
nobik@edpsy.u-szeged.hu

Olvasószerkesztő:

Garai Imre

Technikai szerkesztő:

Fizel Natasa, Pénzes Dávid, Pethő Villő

Kiadó neve:

MTA Pedagógiai Tudományos Bizottsága
Neveléstörténeti Albizottsága

Felelős kiadó:

Németh András, elnök
1075 Budapest, Kazinczy u. 23.

Terjesztési forma: online

ISSN 2415-9093

Pedagógiatörténeti Szemle

1. évf. 3. sz.
2015

Tanulmányok

Mikonya György

Vallásos mozgalmak, pszichocsoportok és a nevelés aktuális problémái a pedagógia „árnyékában”

1.

Németh Regina

Életreform és normalitás az öltözködési reform példáján

22.

Pirka Veronika

Reformpedagógiai folyóiratok és a normális gyermek képe a századfordulón Magyarországon

36.

Recenziók

Pásztor Enikő

Továbbélő utópiák

46.

Budainé Balatoni Katalin

Mozdulat

50.

Vallásos mozgalmak, pszichocsoportok és a nevelés aktuális problémái a pedagógia „árnyékában”

MIKONYA GYÖRGY

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar

A történelmi egyházak lényegében a reformáció ideje óta állandóan konfrontálódnak a növekvő szekularizáció problémájával. Ez azzal jár együtt, hogy életvezetési elveket meghatározó domináns szerepük csökken. Új keletű modernizációs jelenségeként számolni kell a vallási pluralizmussal is. Ennek eredményeként az utóbbi években olyan sok vallásos, új vallásos és kvázi-vallásos mozgalom keletkezett, hogy áttekintésükre már külön lexikonokat szerkesztettek, de még azok sem tudják követni a gyors változásokat.

Európában az 1970-es években tűntek fel nagyobb számban ezek a mozgalmak. Jórészt ázsiai és újabban afrikai eredetűek és alapvetően fiatal emberek térítésére törekszenek. Ismerünk még keresztény, buddhista, muszlim és hindu háttérű csoportokat. Külön csoportot képeznek a vallási alapot nélkülöző pszichocsoportok, a sajátos szerveződésű kereskedelmi vállalkozások, valamint a természetgyógyászati iskolák kombinációiból kialakult hosszabb-rövidebb életű csoportosulások.

MEGKÖZELÍTÉSEK – TIPOLÓGIA

MAGÁT A SZEKTA KIFEJEZÉST a köznapiban igen tág értelemben használjuk, érthetünk alatta valamilyen tévtant, pártbeli csoportosulást, normától való eltérést. A vallásszociológiai megközelítésben arra törekszenek, hogy összegyűjtsék azokat a szektákra vonatkozó karakterisztikus ismertetőjegyeket, amelyek a hagyományos egyházaktól

való különbségre utalnak. Egy másik koncepció nem a történelmi egyházak és a szekta különbségéből indul ki, hanem az államhoz való viszony alakulását veszi figyelembe. E szerint *„az egyház olyan vallásos csoportosulásnak tekinthető, amelyik saját életterének tekinti azt a környezetet, amelyikben tevékenységét kifejti; a szekta pedig ilyen értelemben olyan vallásos csoportosulás, amelyik elutasítja azt a kulturális, történelmi és társadalmi környezetet, amelyikben működ-*

dik” (Hack, 1994. 7. o.).

Az 1970-es évek óta egyre aktívab-
bak az új vallásos mozgalmak. Nem-
zetközileg a legismertebbek a követ-
kezők: az ISKCON azaz a Krisna-
tudatúak szövetsége, a Divine Light
Mission, a Transzcendentális Meditá-
ció, az Egyesítő Egyház és az Ananda
Marga mozgalom. A közöttük levő
jelentős különbségek mellett, van né-
hány közös sajátosságuk. Mindegyik
mozgalom felkínálja híveinek az ér-
telmetlenné tartott, hit nélküli, bu-
kásra ítéltetett világ megmentésének
lehetőségét. A világ megmentéséhez
szükséges tudás birtokosa többnyire
egy „szent életű mester”, aki abszo-
lút tekintélyt követel maga és taní-
tása számára. A mozgalom hívei a
megmentettek / megtértek bizonyos-
ságának tudatában él(het)ik életüket
és minden energiájukat e megmentő
koncepció terjesztésének szolgálatába
állítják.

Témánk bevezetéseként először az
úgynevezett szektajelenség definíciós
és tipológiai problémáit kívánom be-
mutatni. Az etimológia szerint a szek-
ta szó a latin *sequor* szó ’utána jár’,
’kerget’, ’követ’ jelentéséből eredeztet-
hető. A közvélemény szemében – a
szociológiától eltérően, ahol semleges
tartalmú az adott kifejezés – a szekta
minősítéshez gyakran negatív érték-
ítélet társul, ezért a tárgyilagos meg-
közelítésre törekvők gyakran mellőzik
is ezt a fogalmat és inkább a mozga-
lom, vallásos csoport, új vallásos moz-
galom elnevezést használják.

A szociológus Wilson a szekták fel-
tűnésének alapmotivációját vizsgálta,
és ennek alapján megalkotta a maga

tipológiáját, mely szerint vannak:

1. Olyan közösségek, melyek a bel-
ső személyes megtérésre helyezik
a hangsúlyt – ilyenek a pünkösdis-
ták, a Mozgalom Jézusért csoport.
2. Forradalmi szekták, melyek szerint
a világot közvetlenül isteni beavat-
kozás fogja átforgatni – ilyenek Je-
hova Tanúi, Isten Egyetemes Egy-
háza.
3. Befelé forduló, akik szakítanak a
romlott társadalommal – ilyenek az
amish-ok, a Krisna-hívők.
4. Manipulátor szekták, amelyek ok-
kult eszközökkel, vagy más befo-
lyásolási technikákkal ígérnek üd-
vösséget – ilyenek a szcientológia,
a rózsakeresztesek.
5. Csodatevő szekták, akik az üdvö-
zülést közvetlenül Isten megmentő
erejétől várják – ilyenek az antoi-
nisták, a Mahikari-szervezet.
6. Reformista törekvések, akik a tu-
dat önkéntes megújításban bíznak
– ilyenek a például a kvékerek.
7. Utópista vallások, akik a társadal-
mi megújulást vallási princípíu-
mok alapján képzelik el – ilyenek
az Ember Barátai csoport, a bahá’í-
k (Vernette, 2003. 15. o.).

Az ismert hazai pszichológus, Popper
Péter saját tapasztalatai alapján arra
a következtetésre jutott, hogy a törté-
nelmi vallások nem tudták betölteni
a tudomány bukott mítoszának meg-
üresedett helyét. A teljesség igénye
nélkül a következő mozgalmakat kü-
lönözteti meg:

1. Vissza a kezdetekhez, az ókori ke-
reszténység tisztaságához (kariz-
matikus keresztények, Jehova Ta-
núi, gnosztikusok).

2. A modern kor szelleméhez alkalmazkodó mozgalmak (Hit Gyülekezeze, Szcintológusok).
3. Szintézis nyugat és kelet vallásai között (antropozófia, teozófia).
4. Megtérés az egzotikus Távol-Kelethez (buddhizmus, Krisna-tudat, különböző jóga iskolák, transzcendentális meditáció).
5. Az ősmagyarok vallásának egyesítése a kereszténységgel (városi sámánizmus, táltos kultusz).
6. A zsidóság és a kereszténység egyesítése – Messiásváró zsidók (Popper, 2001. 143–144. o.).

A francia Vernet szektákat bemutató könyvében a klasszikus leíró tipológia szerint megkülönböztet:

1. ébredési mozgalmakat (kvékerek, pünkösdisták),
2. gyógyító csoportokat (antoinisták, Keresztény Tudomány),
3. ezredévhívőket (Jehova Tanúi, Isten Gyermekai),
4. szinkretista csoportokat (kaodaizmus, antropozófia),
5. gnosztikusokat (teozófia, szcientológia),
6. keleti vallásokat (Krisna-tudatúak, hinduizmus és a buddhizmus származékai) (Vernet, 2003. 14–15. o.).

Érdekes Margret Singer amerikai kutató véleménye a szektákról, ő ugyanis úgy véli, szinte minden gondolkodási forma eltorzulhat a szektásodás irányába, „szekták ugyanis nagyon sokféle téma mentén jöhetnek létre, így a politika, a vallás, a kereskedelem, a képességfejlesztő-technikák, az egészségvédelem, a tudományos fantasztikus irodalom, a pszichológia, az úrbeli jelenségek, a meditáció, az ázsiai küzdősportok

és az öko-mozgalom keretein belül is kialakulhatnak. Amennyiben abból indulunk ki, hogy minden szekta vallásos motívumokkal bír, akkor könnyen abba a hibába eshetünk, hogy nem vesszük észre azt a számos kicsi és nagy szektát, amelyek a társadalmat keresztül-kasul behálózzák” (Bohn, 2007. 172. o.). Singer a tipológiájában 10 szektafajtát különböztet meg:

1. az új-vallásos csoportok,
2. a hinduizmusra és a keleti vallásokra alapozó csoportok,
3. okkultista – sátánista, boszorkány csoportok,
4. spirituális tartalmú csoportok,
5. a Zen-re és kínai-japán filozófiára és misztikára épülő csoportok,
6. rasszista csoportok,
7. az ufóra és űrlényekre alapozó csoportok,
8. pszichológiai és pszichoterápiás csoportok,
9. politikai csoportosulások,
10. képességfejlesztő és életmódváltoztató csoportok (Bohn, 2007. 173. o.).

A neveléstudományi megközelítés számára feltétlenül hasznos Süle Ferenc teljességre törekvő tipológiájának a megismerése (Süle, 1997. 269–270. o.), mert a szerző pszichiátriai tapasztalatai alapján a lehető legtágabban értelmezi az új vallásos mozgalmakat, amelyek a következők:

1. A keresztényeghez kapcsolódó változatok: Jehova tanúi, Mormon egyház, Egyesítő egyház (Mun szekta), Mandram, Hit Gyülekezeze, Hetednap Adventisták, Új Apostoli Egyház, Holics csoport, Dunaföldvári őskeresztények, Csa-

- lád (Isten gyermekei).
2. Hindu gyökerű változatok: Transzcendentális meditáció (TM), Hare Krsna mozgalom, jógaírányzatok, tantrikus hinduizmus és Sai Baba mozgalom, Baba Ram Das és Buba Free John, Bhagwan, Summit Lighthouse (Guru Ma).
3. Buddhista változatok: zen-buddhizmus, Nicheren Soshu (Soka Gakkai), tantrikus és tibeti buddhizmus.
4. Iszlám gyökerű mozgalmak: szufizmus, Memer Baba követői, Gurdjieff-Ouspenszky csoport, szubud, arica (Oszkár Ichaso), bahai.
5. Teozófia, antropozófia.
6. Sámánisztikus mozgalmak: sámán-kultuszok, Castaneda Don Huanja.
7. Mágia központú mozgalmak: okkultista és spiritiszta csoportok, boszorkányok, sátánisták.
8. Világi, szekuláris, tudományosságra hivatkozó „vallási” mozgalmak: dianetika és szcientológia, Synanon, Silva agykontroll, Erhard tréning, természetgyógyászati irányzatok, politikai áramlatok. Egyesek még az Amway (NETWORK) hálózatot is ide sorolják a pénz-imádat, mint alapmotiváció miatt.

Látható, hogy az újvallásos mozgalmak tipologizálása igen sokrétű. A vallásos mozgalmak megnevezése és helyesírása jelentősen eltér egymástól a bemutatott tipológiákban, jelen esetben minden szerző eredeti felosztását és a mozgalmak általa alkalmazott helyesírását közöljük.

A pszichocsoportok központi szereplője általában egy terapeuta, aki

a vallásos indíttatású mozgalmakhoz hasonlóan feltétlen tekintélyt követel a maga számára. A téma szakértői vallásos elemekkel kombinált és tisztán pszichológiai alapozású csoportokat különítenek el egymástól. Ezen utóbbiak többnyire sikerorientáltak és az emberi teljesítmény fokozása, optimalizálása a céljuk. Olyan módszereket, eljárásokat, technikákat kínálnak fel az érdeklődők számára, amelyek hatékonyan javíthatják az egyes individuumok teljesítményét. A pszichocsoportok egy másik irányzata valamiféle transzcendens hatalom felé orientálódik, ebben hisznek, és pszichoterápiás módszerekkel igyekeznek ezt szolgálni (Bohn, 2007. 7. o.).

Az új vallásos mozgalmakról sok hamis vagy féligazságokat tartalmazó tudósítás jelent meg a médiában. Előfordul, hogy minden a szokványostól eltérő csoportosulást szektának tartanak és ezt negatív konnotációval társítják. Előfordul, hogy egészen ártatlan csoportok is ilyen megítélés alá esnek. A magyar viszonyok bonyolultságát jól jellemzi a NAV azon listája, amelyik az 1%-os felajánlás fogadására jogosultak technikai számaint közli. Ebben egy tétel a sok ezer hívővel és két évezredes hagyománnyal rendelkező katolikus egyház és egy fantázia nevű, új keletű néhány száz fős csoport is, amelyik kifejezetten csak a 1%-os támogatás megszerzésére alakult. Ezen lista érdekessége – és ez megkérdőjelezi a használhatóságát – hogy némelyik csoportosulás rájött arra, hogy célszerűbb egyházként megjelennie, mert így könnyebb támogatást szereznie. E szerint 2001-ben 102,

2004-ben 121, 2005-ben 129, 2008-ban pedig már 157 „vallásos mozgalom” volt Magyarországon bejegyezve.

Az új vallásos mozgalmakhoz és az azok tagjaihoz való viszonyulás tekintetében talán érdemes megfogadni *Szent Ágoston* tanácsát, e szerint a tévtanokat lehet gyűlölni, de az e tanokat valló személyhez mindig megértéssel, szeretettel kell közeledni.

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI MEGFONTOLÁSOK

A tudománytörténet egyik legizgalmasabb problematikája a paradigmaváltás megvalósulása. *Kuhn* (1976) és mások is megegyeznek abban, hogy a paradigmaváltás nem egyik napról a másikra következik be, ezt először a régi tudomány „eróziója” és más anomáliák megjelenése, a szaktudomány válsága, majd egy fokozatos feltisztulási, kristályosodási folyamat tetőzi be. Mindez sokszor a kortársak számára is alig észrevehetően történik, hiszen a paradigmaváltás megtörténését csak utólag szokták megállapítani az adott diszciplína tudósai, illetve szakértő testületei. Ha a paradigmaváltás nem is, de a neveléstudomány interdiszciplinárisává válása, működési terének bővülése, a tágulás jelei egyértelműen érzékelhetők és szükségesek.

Mindez nem új mozzanat a pedagógia történetében, számos jelentős pedagógiai újítás született úgy, hogy egy-egy személy, egy kisebb csoport, vagy csoportok, érzékelve és reagálva a korszellem kihívásaira olyan hatékony elméleti és gyakorlati választ fogalmaztak meg az adott kor kihívá-

saira, amelyik később – módosult formában – azután megtermékenyítette a pedagógiai gondolkodást. Gondoljunk csak a vallásos megújulási mozgalmak közül a hieronimiták szerepére *Erasmus* életében, majd az általa kifejtett nézetek hatására a humanizmus pedagógiai koncepciójára; vagy arra az összetett jelenségre, amelynek hatására *Loyolai Ignác* egyéni, belső lelki fejlődése elvezetett a jezsuita rend pedagógiai gyakorlatához, ami azután ösztönző hatással volt a protestáns és a világi oktatásra is.

Mindezen megfontolások indokolhatják azt a szándékot, hogy talán most is érdemes kitekinteni az iskolán kívüli pedagógiai térre, mert (1) ott sokkal gyorsabb válaszok születnek a kor kihívásaira, mint a szervezeti- és strukturálisan kötöttebb oktatási intézményekben, (2) ezek a válaszok fontos *jelzések* lehetnek a közoktatás számára, hiszen, mintegy *tünetként* mutatják azokat a megoldatlan problémákat, amelyek kielégítése érdekében ezek az új megoldások létrejöttek.

A neveléstudomány történeti fejlődésének tanulmányozása lehetővé teszi még egy további előzetes megjegyzés megfogalmazását, e szerint az egy-egy személy, vagy csoport által alkalmazott megközelítések, módszerek, vagy metodikák együttese, kikerülve a létrejöttüket eredményező környezetből, az őket érő sokféle társadalmi hatás eredményeként jelentősen módosulnak.

Ennek fő tendenciái a következők: az eredeti tanítás (1) teljesen hatástalanná válik; (2) vagy gyökeresen átala-

kul, és a hatása felerősödik; (3) esetleg eredeti céljától eltérően destruktívvá is válhat.

Mindez azért fontos számunkra, mert az elemzésre váró csoportosulások, mozgalmak tanítási-tanulási gyakorlatának az elemzése differenciált megközelítést és kidolgozott kutatásmetodikai felkészültséget igényel. Mielőtt ennek részleteivel foglalkoznánk, érdemes tájékozódni a jelen kor aktuális szociális és társadalmi problémáiról.

KIHÍVÁSOK AZ EZREDFORDULÓ IDŐSZAKÁBAN

Egy-egy átalakulási folyamatot jelentősen befolyásolhatnak – különösen, ha olyan érzékeny diszciplínáról van szó, mint a pedagógia – a nagy társadalmi átalakulások, így például a rendszerváltás 1989-ben, a kor más kihívásai, vagy a posztmodern társadalom gondjai. A különböző értékelések, prognózisok, a kultúránkban amúgy is divatszóvá merevedett „váltság” kifejezés permanens használata napjainkra oly annyira megszokottá vált, hogy semmiféle rezonanciát nem vált ki.

Konrad Lorenz (1994) nyolc pontban foglalta össze a jelenkori civilizáció vétkeit: (1) a Föld túlnépesedése (2) a természetes élettér átalakulása (3) az emberiség önmagával való versenyfutása (4) az érzelmek fagyhalála (5) genetikai hanyatlás (6) a tradíciók lerombolása (7) az emberiség dogmatizálhatósága és az egyéniségvesztő hatások érvényesülése, valamint (8) az atomfegyverkezés.

Más gondolkodók, így például Vankó Zsuzsa (2000) a Biblia tanulmányozása felől közelítve – a sötétedik vagy világosodik-e az emberiség történelmében kérdésre keresi a választ – és bibliai alapokon vezeti le az emberiség történelmi fejlődését (Vankó, 2000).

A teljesség igénye nélkül érdemes felsorolni néhány fontos, újabban jelentkező problémát. Az ember számára örök időktől fogva a legnehezebb kérdés annak az eldöntése, hogy mi a jó és mi a rossz. Erre a kérdésre csak kultúrától függő választ lehet adni. Napjainkban összekeveredtek a kultúrák, az embernek viszont egyedül kell ezekre a problémákra választ találnia. Erre azonban nem kínált lehetséges válasz mintákat az ember számára az evolúció (Csányi, 2000).

Minden – a modernitást megelőző világekorszakban – a vallás volt az uralkodó világmagyarázat. A vallás szolgáltatta a tudást, az erkölcsöt. A mindennapi élet és az emberi tevékenység minden formája a vallás autoritásának volt alávetve. A modernitás világában azonban a tudomány lett az uralkodó világmagyarázat (Heller, 2000). Ugyanakkor a tudomány olyan bonyolulttá és az egyes ember számára annyira áttekinthetlenné és összetetté vált, hogy számos – a szűk szakterületén kívüli jelenséget – mégis csak „hit” alapján kényszerülünk elfogadni. Ennek a relativizálási tendenciának a következménye a bizonyosság és a bizalmatlanság közötti permanens ingadozás, a szélsőségekre való fogékonyság és az általános elbizonytalanodás.

A mérsékelt, szélsőségektől óvakodó, belülről kiegyensúlyozott rendszerek (például ilyen az iskola is) a múlt század óta jelentősen veszítenek vonzásukból, mert működési mechanizmusuk, kialakult hagyományaik miatt nem tudják, nem akarják és talán nem is kell nekik követni a szélsőségek közötti ingadozást. Ettől szürkénnek, unalmasnak, életidegennek tűnhetnek.

A közeljövőben minden valószínűség szerint egyre nagyobb katasztrófákkal kell számolnunk, amelyek jó lehetőséget nyújtanak az önjelölt próféták megjelenésének. Napjainkban egy újfajta népvándorlás is kezdetét vette, Amerika és Európa nagyvárosaiban afrikai és ázsiai hatások töltik ki a nagyvárosi életmód által teremtett űrt. A szegények és a gazdagok közötti konfliktusok száma nő, ez minden bizonnyal újfajta tömegmozgalmakat fog generálni.

Érdekes az is, hogy bizonyos hagyományokhoz hű személyek és csoportok következetesen, közülük némelyek egészen rigorózus merevséggel tartják be a régi szokásokat, rituálékat és e szerint élnek. Mások pedig mint ha légüres térben élnének, sodródhatnak az árral, kiszolgáltatva magukat rekálmnak, újnak látszó ideológiának. Ez különösen az emberi élet fontos fordulópontjainak szabályozásában mutatkozik meg. Nem tudjuk azt sem, hogy milyen új családi vagy más együttélési formák keletkeznek a jövőben, a statisztikák viszont egyértelműen jelzik a klasszikus értelemben vett családi együttélési forma visszaesését.

Az emberiség történetének összes-

ségében még sohasem rendelkezett ennyi lekötetlen szabad idővel, mint napjainkban, erre külön iparágak, szolgáltatásrendszerek épültek rá, mindenféle igazi- és kvázi-szükséglet kombinációját létrehozva.

Összegzésként megállapítható: a jövőben azoké lesz a tömegek feletti hatalom, akik széles néprétegek számára, rövid idő alatt bizonyossággal ható, követhető mítoszokat tudnak teremteni.

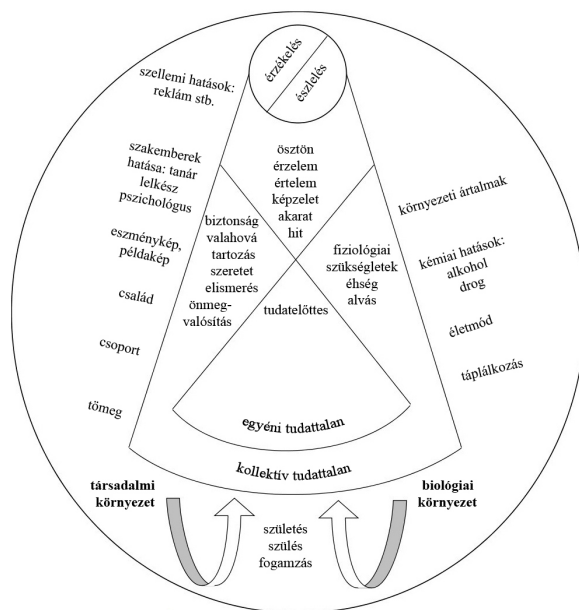
A HOLISZTIKUS SZEMÉLYISÉG-MODELL

A további vizsgálódás érdekében célszerűnek látszik az egyes személyiség szintjén is elemezni ezeket a tendenciákat. Mindehhez azonban nélkülözhetetlen egy az új vallásos mozgalmak hatásának tanulmányozására alkalmas értelmezési keret felvázolása. A holisztikus modell a személyiség-szerkezetre ható legfontosabb belső és külső hatásokat fogja össze. Ennek fontosabb részei: a prenatális időszak, a szülés és a születés körülményeinek alakulása, valamint a komplex biológiai-környezeti és a társadalmi hatások fő irányinak számbavétele. Egy-egy új vallásos mozgalom, vagy egy pszichocsoport is ezen irányulások mentén jön létre, általában egy olyan karizmatikus vezető tolmácsolásában, aki ezeket a részelemeket hatékony, igazolható és jól funkcionáló szervezeti formába egyesíti. A vallásos mozgalmak gyakran misztikus eredetű dokumentumokban adják közre követendő szabályaikat, ilyen például a mormonok Aranykönyve.

A mindenkori alaptanítás megértéséhez szükséges tudást gyakran részekre, szegmensekre bontják, és ezt csak szigorúan egymást követő lépésekben lehet megtanulni. A következő fokozat elsajátítása előtt különböző alapon kipróbált eljárásokkal ellenőrzik a tényleges megértést, és csak ezután engedélyezik a következő lépcsőfok megtételét. A különböző szinteket beavatási rituálé és a fokozatok változatos elnevezése is jelezheti. A tanítások egy részét vissza is tarthatják, vagy akár titokban is maradhat. A mindenki számára egyforma információt tartalmazó szövegeknél további lehetőséget jelent az egyes szövegrészek többlépcsős interpretálási lehetősége.

Az alábbi holisztikus személyiség-modellben azok a fő jellemzők vannak összefogva, amelyek a vallásos mozgalmak és a pszichocsoportok szem-

pontjából jelentőséggel bírhatnak. A rendszerezés folyamatában rendkívül fontos többféle pszichológiai értelmezési keret felhasználása, hiszen mindegyik más-más szempontot használ klasszifikációs elvként. A modellben a következő pszichológiai magyarázó elvek lettek integrálva: (1) az általános és a valláspszichológia szemléletmódja (2) *Jung* elmélete (3) *Szondi* sorspszichológiája (4) *Maslow* szükségletelmélete (5) *Feldmár András* teóriája a homeosztázisról. A holisztikus modell konstruálásához még feltétlenül szükséges a krízislélektan felismeréseinek megismerése. A krízishelyzet számos kiváltó oka közül témánk szempontjából a legfontosabbak a következők: közeli hozzátartozó halála, válás, súlyos betegség, börtönbüntetés, baleset, munkanélküliség.

1. ábra: A holisztikus személyiség-modell

Ha történetesen – a holisztikus szemléletből kiindulva – megvizsgáljuk a *nazarénusok* vallásgyakorlását, akkor a következő részelemek említhetők. Mindennapi életük alapját a Biblia értelmezéséből adódó életvezetési elvek jelentik. A nazarénusok tartózkodnak minden erőszaktól, így a katonai szolgálattól és az eskütől. Nem ihatnak alkoholt és nem dohányozhatnak. Az egészséges táplálkozásra vonatkozóan is vannak előírásai. Tehát a biológiai hatásokra ügyelnek, de ezen a téren visszafogottak. A társadalmi környezetből eredő hatásokat az előzőhöz hasonlóan fontosnak tartják: pontos heti program szerint élnek, a kevés szabad időt jól be kell osztaniuk. Némelyik gyülekezetben vasárnap három alkalommal is találkoznak, így a túl sok szabad idő nem téríti el a fiatalokat és az időseket a vallásos cselekedetektől. A közösségi együttlét sokféle formája lényegében a szabadidőt is magában foglalja. A családi élet rendjét szigorúan szabályozzák, a családok nagyon stabilak, a válás szinte ismeretlen fogalom, ha mégis előfordul, a gyülekezet előtti büntetés jár érte. A példamutatás, a következetes és nyilvános életvezetés, a család fontosságának tettekben megnyilvánuló kiemelése, a folyamatos közösségi kontroll jelenléte és a feltétel nélküli kölcsönös segítségnyújtás ennek a közösségnek a fontos jellemzője. Önálló iskola alapítása a nazarénusoknál nem cél. A holisztikus modell alapján megállapítható, hogy a biológiai hatások visszafogottságát a célszerűen elrendezett társadalmi hatások jól átgondolt rendszerével igye-

keznek ellensúlyozni. Ennek kiváló eszköze a közös zenélés, szinte minden ilyen közösségnek van saját zene-kara.

A *Hare-Krisna* vallás bonyolult szertartásrendje a biológiai és a társadalmi hatások sajátosan összecsiszolt rendszere. A teljes tanrendszerből most csak néhány mozzanatot emelek ki. Ilyenek a speciális táplálkozási szabályok, azaz a hús, a tojás, a hal és a gomba fogyasztásának tiltása. Ugyancsak követelmény, hogy a Krisna-hívő csak a vallás előírásainak megfelelően elkészített ételt fogyaszthat, amit előtte felajánlottak Krisnának. Kávé, tea, alkohol, drogok fogyasztása és a dohányzás tilos. Tiltott ezen kívül mindenféle hazardjáték, érdekes módon a versenysportot is ebbe a kategóriába sorolják. Nemi kapcsolat csak kifejezetten gyermeknemzés céljából történhet. A megszületett gyermeket azután a Krisna-tudat előírásai szerinti nevelésben kell részesíteni. Szigorú előírások határozzák meg a napirendet, a táplálkozást és az öltözködést, a családi együttélés részleteit, de fontos szerepet kap mások segítése és az aktív térítési tevékenység is. Adott esetben a gyermekek együttes nevelése érdekében óvodát-iskolát alapítanak. Ebben a mozgalomban a komplex biológiai hatások jelentik a kiindulási alapot, amihez a közösségi kontroll, a guru példamutatása és az általa adott avatás egészít ki.

A magyar sajtóban hullámokban visszatérő téma a „*Hit Gyülekezete*” körüli események bemutatása. Ez a dinamikusan növekvő vallási mozgalom a magyar viszonyok egyik figyelem-

reméltó jelensége. Tagjainak száma a kezdeti 25 főről (1979) napjainkra sok tízezer főre emelkedett. A kiindulás itt is a Biblia rendszeres tanulmányozása és a példamutató közösségi élet az igaz kereszténységhez való visszatérés jegyében. A Gyülekezet tagjai tíz fős csoportokban családi házaknál jönnek össze és együtt értelmezik a Biblia tanítását. A gyülekezet tanrendszere protestáns, zsidó és a pünkösdi elemekből áll össze. A tagok jelentős része a fiatalok közül kerül ki. Az önálló iskolát és akkreditált felsőoktatási intézményt is fenntartó Hit Gyülekezete vonzereje a következőkben foglalható össze, ami egyúttal tünetként, hiányosságként utal néhány megoldandó társadalmi feladatra is. Ezek lényege a következő:

1. A Gyülekezetben a stabilitás és a rugalmasság (állandóan változó, alakuló) ötvözete jött létre. A Biblia értelmezése és ennek a mindennapi életre lebontott útmutatásai stabilizálnak, itt senkit sem gyötörnek kétségek az élet „nagy” kérdéseiben, mivel a tanítás nincs lezárva, lehetőség nyílik a változtatásra, megújulásra (Horváth, 1995).
2. Egyrészt mellett, sajátos kombinációban van jelen a régi életforma és a posztmodern együttese, így nem tekinthető se maradinak, sem pedig posztmodernnek. A családapa tényleges „pater familias” szerepet tölt be. A feleségek öltözködési stílusa nem követi a mindenkori legújabb divatot, inkább visszafogott. A családfői szerephez az is hozzátartozik, hogy az apa gondoskodni tudjon a családjáról, ehhez a leg-

modernebb ismeretekkel, technikai segédeszközökkel kell rendelkeznie.

3. A Gyülekezet fel meri vállalni a szokatlanságot, a félnapos istentiszteleteket, sok ember együttes mozgását, az érzelmek megnyilvánulási lehetőségének biztosítását.
4. A személyes vonzerő, a karizma a vezetők (pásztorok) kiválasztásának legfontosabb kritériuma.
5. Az elfogadás – a szó szoros értelmében vett színpadias körülményével – támaszt nyújt a bizonytalannak, az önértékelési gondokkal küszködőknek (Horváth, 1995).
6. Nem fogadják el a dohányzást, az alkoholizálást, a kábítószeres fogyasztását. Hatékonyan segítenek a szenvedélyektől való megszabadulásban.
7. A gyermeknevelés terén fontosnak tartják a kora gyermekkorú éveket, a túlzó engedékenységgel szemben, határozott szülői magatartásra törekszenek, adott esetben még az enyhe testi fenyítés alkalmazását is elfogadják, példamutató családi életre ösztönöznek.
8. Általános iskolát és gimnáziumot, valamint akadémiát működtetnek saját pedagógiai programmal.

A kiscsoportok mellett ebben a gyülekezetben kiemelt szerepe van a tömegnek. A televízió által is közvetített „vidám vasárnapon” fontos a közös éneklés. A gyülekezeti alkalom egyik csúcspontja a megtérés, amikor a gyülekezet vezető lelkésze kézrátétellel fogadja be az újonnan megtérteket. A Gyülekezet belső életében is volt szakadás, kiválás, ezzel együtt a „Hit

Gyülekezete” továbbra is a magyar valóság és az életmódreform fontos eleme, amennyiben sajátos módon egyesíti a tradicionális, a posztmodern és a magyar hagyományrendszer egyes elemeit.

KUTATÁSMETODIKAI ÉS PEDAGÓGIAI KÉRDÉSEK

A neveléstudomány területéről indulva több kutatásmetodikai kérdést is feltehetünk, de ezek megválaszolása előtt egy másik fontos ténytet kell megállapítani, mégpedig azt, hogy Magyarországon intézményesen nem, vagy nagyon kevesen foglalkoznak a szekták, új vallásos mozgalmak társadalmi hatásainak vizsgálatával. A nyugati országok szükségszerűségéből jóval előrébb tartanak ebben, Németországban szinte minden nagyvárosban tanácsadó szolgálat áll az érdeklődők vagy az érintettek rendelkezésére, és nagy kutatóintézetek foglalkoznak ezzel a témával. Magyarországon a történelmi egyházak – különösen a reformátusok – adtak ki ilyen témájú, tájékoztató jellegű kiadványokat, a katolikus kiadók is megjelentettek néhány könyvet, általában külföldi kiadványok fordítását. Az egyetemek ennél aktívabbak, a Szegedi Tudományegyetemen önálló tanszék, az ELTE-n, a Pázmány Péter Tudományegyetemen és a Pécsi Tudományegyetemen kutatócsoport foglalkozik ezzel a témával.

A neveléstudomány szempontjából is számos kérdés vethető fel: legelőször azt kell megválaszolni, hogyan bánjon az iskola az ilyen saját-

tos élethelyzetű gyermekekkel. A hitteles és használható megoldás megtalálásához sokrétű háttérismeretekre van szükség, így például tájékozottnak kell lenni abban, hogy hogyan élnek ezek a családok az otthonukban. Különleges pedagógiai helyzetben vannak azok a gyerekek is, akik valamelyik új vallásos mozgalomban szocializálódtak, hiszen napirendjük, szokásaik, gyakran a szóhasználatuk is többé-kevésbé eltér társaikétól. Fontos annak a megismerése is, hogy hogyan nevelik a szülők a gyermekeiket, mennyire érzik át ezért a felelősséget.

Más megközelítést igényelnek azok a mozgalmak, amelyek önálló iskolával rendelkeznek. Itt rákérdezhetünk arra, hogy kik a tanárok, milyen képzettséggel rendelkeznek, milyen speciális oktatási módszereket alkalmaznak, milyen eredményeket érnek el.

Igen nehéz ilyen összetett kérdésekre választ találni. Kutatás közben számos nehézségbe ütköztünk, ilyenek a következők:

1. Sok irányzat egyáltalán nem tulajdonít jelentőséget az írott, dokumentált forrásoknak, sokkal inkább személyes megélt gyakorlati képesséssel adja tovább az ismereteket.
2. Az ismeretek egy részét csak verbálisan tanítják.
3. A tudásanyagot sokszor átalakítják, kódolják egy, az adott mozgalomban használt mesterséges nyelvet teremtve.
4. A tudásanyagot sokszor lépésről-lépésre növekvő elrendezésben és egymásra épülő kurzusok formájában, azt mintegy fokozatokba ren-

- deзве adják tovább.
5. Ez a strukturált, és néha többszörös nyelvi átkódolással védett tudás nem nyilvános, a hozzájutásnak előfeltételei vannak.
 6. Ebből adódóan gyakori a páros mester-tanítvány kapcsolat, amelynek részletei természetükből adódóan intimek.

Az előzőekből következik, hogy a kutatási módszereknek szükségszerűen differenciáltaknak kell lenniük, és lényegében minden egyes mozgalom vizsgálatához az annak megfelelő kutatási repertoárt kell összeállítani. A kutatási technikát döntően befolyásolja még az, hogy mennyire hozzáférhetőek az adott mozgalom dokumentumai, kódolja-e a mozgalom a tanítási rendszerét, megengedi-e a résztvevő megfigyelést.

Egy másik megoldandó feladat a kutatási téma behatárolása. Ahhoz, hogy egy mozgalomról minden részletre kiterjedő információnk legyen, hatalmas apparátusra van szükség. Jelen esetben egy állami támogatás nélküli kis létszámú kutatócsoport foglalkozik ezzel, ami értelemszerűen behatárolja a lehetőségeket. Természetesen ilyen körülmények között arra törekedtünk, hogy a lehető legszélesebb spektrumban, de alapvetően a pedagógiai problémákra koncentrálnak építsük fel kutatási tervünket. Ennek legfontosabb elemei a következők:

1. Az adott mozgalom közleményei, dokumentumai saját magáról.
2. A benne élők beszámolóí, élményei, életérzésük.
3. Rokonok, barátok, ismerősök, szomszédok véleménye.

4. A mozgalmat valamilyen okból elhagyók nyilatkozatai.
5. Bírálatok, kritikai észrevételek az adott mozgalommal kapcsolatban.
6. Független szakértők, elemzők véleménye.
7. Más elemzések, értékelések az adott mozgalomról.

ÚJ VALLÁSOS MOZGALMAK A PEDAGÓGIA ÁRNYÉKÁBAN

A köztereken és az utcákon néha egészen érdekes hirdetések lehet megfigyelni. Ezek némelyike kifejezetten pedagógiai programokat kínál. A példa kedvéért bemutatok egy hirdetést:

Azonnali, hatékony segítség
tanulási zavarokkal küszködő
tanulóknak!
Tanulás nem középiskolás
fokon!
Bevezetés a villámolvasásba!
Továbbképzés csak
agykontrollosoknak!

Amikor egy ilyen hirdetést olvasunk, akkor óhatatlanul felmerülhet bennünk a kérdés: vajon nem a családnak, a szaktanárnak, netán az osztályfőnöknek kellene észrevennie, ha valamelyik növendéke tanulási zavarokkal küszködik? Nem a család és az iskola tudna – az okok ismerete miatt – hatékonyan segíteni? És ha már segíteni akar valaki, miért éppen villámolvasással és miért csak agykontrollosoknak?

Ez és több más hasonló hirdetés arra utal, hogy több probléma, gond megoldása az iskolán kívüli világba, azaz a „pedagógia árnyékába” került át. Amennyiben alaposabban megvizsgáljuk ezeket a mozgalmakat, akkor rögtön szembetűnő, hogy ezek sokkal gyorsabban reagálnak az iskolai és a társadalmi problémákra, mint a tradicionális értelemben vett neveléstudomány. Természetesen a metodikai eszköztáruk is egészen más.

Az új vallásos mozgalmak közös sajátossága, hogy mindegyik több megközelítési mód alapján, amennyire csak lehetséges a maga egészlegességében foglalkozik a személyiséggel. A klasszikus értelemben vett iskolákban a tanulók gyakran a specializáció áldozataivá válnak. Az egyébként jól felkészített és adott esetben hivatásuknak élő szaktanárok (a specialisták) leginkább a tanuló egy-egy területen történő előrehaladásáért, segítségért éreznek és vállalnak felelősséget. Másként fogalmazva, az egészleges megközelítés személyi és intézményi feltételeinek hiánya miatt ezek a szaktanárok gyakran a szaktudományba, és az ennek keretében történő fejlesztésbe „menekülnek”, ezzel mintegy elkerülve a kudarcokat és a tehetetlenség érzését, amit akkor élnének meg, ha olyan történést vennének észre, amin szolid pedagógiai lehetőségeikkel semmiképpen sem tudnának segíteni. Sem idejük, sem anyagi fedezetük, de előfordul, hogy törvényes lehetőségük sincs erre.

Különösen érdekes az, ahogy a különböző vallásos és más mozgalmak az iskola világát szemlélik. Ezen

mozgalmak képviselői kiváló érzékel gyorsan megtalálják az iskolarendszer hiátusait és igen kompakt, gyorsan és biztosan ható módszereket dolgoznak ki ezen problémák kezelésére. Természetesen mindez nem „légüres térben” történik, hiszen az adott mozgalom ideológiája, tanítása szinte automatikusan együtt jár a probléma megoldásával és ez bizonyos esetekben megkérdőjelezi a sikert. Az új vallásos mozgalmak és a különböző személyiségfejlesztő csoportok viszont felvállalják a személyiség teljességének megismerését, ebből kiindulva diagnosztizálnak és fejtik ki a hatásukat úgy, hogy közben a szokványos iskolai életen túlmutató változtatásokat indukálnak a tanulók életvezetésében.

Az egészleges megközelítésre több egymásba fonódó lehetőség kínálkozik. Kiindulópontként két olyan komplex hatásrendszer figyelhető meg, amelyek alkalmat adnak az egészleges megközelítésre, igaz ezek azután eredményükben teljesen eltérő jellegűek lehetnek, ilyenek: (1) a Bibliából és más vallásos megközelítésből levezethető életvezetési szabályok, és (2) az úgynevezett „természetgyógyászati” megközelítés, ez utóbbi gyakran valamilyen kapcsolatban van az összefoglalóan „keleti hatásoknak” nevezett jelenségekkel.

A Bibliára alapozott gyülekezetek közül a *baptista gyülekezetek* igyekeznek a komoly hitélet feltételeinek biztosítása mellett szabadidős, szórakoztató jellegű elfoglaltságot nyújtani, és erre a gyülekezeten belül teremtenek lehetőséget: kirándulások, zenekar és

énekkar működtetése, gyermek és ifjúsági klubok létesítése, nyelvi, számítógépes és más tanfolyamok szervezése a hitélet szerves része. A baptista felekezet nem törekszik önálló iskola állítására, de a hitoktatást és a gyülekezet egyéb igényeit saját működési körén belül elégíti ki. A gyülekezetek tevékenységében meghatározó a családokra, mint a hitélet kitüntetett területére történő koncentráció és ennek megfelelően szervezik a tevékenységeket, szorgalmazzák a családok közötti együttműködést. Szükség esetén segítik, támogatják a családot, konfliktusok esetén, nehéz helyzetben itt senki sem marad egyedül, támasz nélkül.

Ez – a személyiséget leginkább a családon keresztül megközelítő felfogás – számos más vallásos közösségre is jellemző, és ez jelentősen eltér a családból kiszakítani, vagy attól elválasztani akaró törekvésektől. Neveléstudományi szempontból ez a megközelítés azért fontos, mert a család biztosítja minden pedagógiai tevékenység nélkülözhetetlen előfeltételét, az oktatáshoz nélkülözhetetlen nyugodt légkört. Ebben a környezetben fontosnak tartják a tanárokkal való szoros együttműködést: a nevelésben érdekelt felek nem egymás ellen dolgoznak, hanem igyekeznek egymás hatását erősíteni.

Az *adventista gyülekezetben* a Biblia alapos tanulmányozásából eredően, a hitélet és a családi élet szerepének hangsúlyozása mellett, fontos szerepet tulajdonítanak a bibliai felismerések mindennapi életben történő realizálásának, a bibliai gondola-

tok hétköznapi megvalósulásának. Ez a következetes, az Írás szerinti (sola scriptura) gondolkodásmód elvezet az életmódreform szükségességének megfogalmazásához és kivitelezéséhez. Jelen esetben a Biblia értelmezéséből kiinduló, a mindennapi élet részleteire is kiterjedő életmódreformra – amelyik magában foglalja a szellemi és a testi táplálék gondos megválasztását – ez a gyakorlat érvényes és hiteles választ ad a posztmodern kor kihívásaira.

A tanítás szervezeti formái: az istentisztelet, a sok beszélgetés, a közös munka, a szórakozással és a tanulásal egybekötött családi táborok és a modern médiák adta lehetőségek felhasználása. Ezek töltenek be meghatározó szerepet a közösség életében.

A hagyományos iskola örök problémája a hiányzó tanulók lemaradása, akik ilyenkor igen körülményesen, csak valamelyik társuk jegyzetére alapozva tudják a hátrányukat behozni. Ez ősrégi probléma, a pedagógia mégsem fejlesztett ki hatékony gyakorlatot ennek az igen egyszerű „hétköznapi” gondnak az orvoslására. Az adventista és más kisegyházak viszont – mert fontosnak tartják a betegek, idősek és más okból távollévők részvételének biztosítását az istentiszteleten – teljesen természetesnek tartják e probléma megoldását. Jelenleg ez az istentiszteletek és más előadások/tanítások jó minőségű hangfelvételével, ennek gyorsmásolásával és olcsó, kölcsönzésen alapuló terjesztésének megszervezésével, illetve az internet felhasználásával történik.

A *püünkösdi egyház* hitelveiből adó-

dóan – azaz az érzelmek kinyilvánításának intenzív lehetőségéből fakadóan – különösen vonzó a roma kisebbség számára. A pünkösdi egyház nem is késlekedett sokáig ezen a téren – az állami intézkedéseket jóval megelőzve – létrehozták a Roma Népfőiskolát, felismerve a roma értelmiség kis számából eredő gondokat. A népfőiskolai mozgalom gyors terjedésének egyik oka az lehetett, hogy a bevett felekezetek hosszú képzési időt írnak elő igehirdetőiknek, a pünkösdisták viszont arra építettel, hogy cigánycsaládok laikus férfi tagjait szentelték „pappá”, vagyis olyan embereket, akik tudták, hogy kiket kell megszólítani, beszélték és értettek a közösség nyelvén, magabiztosságot sugárzó módon rögtönöztek szentbeszédeket és más tanításokat (Fraser, 2006. 290. o.). Az is nyilvánvaló volt, hogy az állami-közüktatási terület sokkal lassabban, körülményesebben kezd hozzá támogatási rendszerének kiépítéséhez. A népfőiskola rugalmasabb jogilag és szabadabb képzési formája ezt a fontos hiányt pótolta.

A következőkben egy olyan – elnevezésében is iskola – belső képzéséről hozok példát, ahol kiemelten fontos a jó beszédkészség, az érvelés és a meggyőzés. Az iskola a következő didaktikai és retorikai problémákkal foglalkozik:

Hogyan olvassunk és emlékezzünk?

A vázlatkészítés technikái.

A tanítás művészetének kifejlesztése.

A szabadon mondott és a rögtönzött beszéd.

A hallgatók „szívének” elérése.

Építő társalgás.

Hogyan írjunk leveleket?

Hatásos bevezetések előadáshoz.

A hangerő és szünetek jelentősége a beszédben.

Az ismétlés és a gesztikuláció alkalmazása.

A gördülékeny társalgó előadásmód, helyes kiejtéssel.

Az értelem szerinti hangsúlyozás és moduláció.

A helyénvaló szemléltetés jelentősége.

A beszéd megfelelő befejezése és időbeosztás.

A „szónokképzés” részletes tematikájához gyakorlati képzés járul: a fiúk körülbelül ötperces előadásra kapnak lehetőséget akkor, amikor igény támad bennük a megszólalásra. A lányok esetében – önálló előadás helyett – „csak” párbeszéd felépítésű nyilvános dialógusra van lehetőség. Mindez *Jehova Tanúinak Teokratikus Szolgálati Iskolájában* történik.

Sajnálatos, hogy a szokványos iskolában nem ilyen fontos a „szónokképzés”, a komoly megfontolt véleménynyilvánításra való felkészítés. Erre ebben a gyülekezetben – igaz egészen más okból – de fokozottan ügyelnek.

Az „Egyesítő Egyház” összejövetelein már az első (toborzó) előadás meglepő: személyes kézfogással köszöntenek mindenkit. Ha valaki történetesen másodszor is elmegy, mosolygós arcok, vidám érdeklődő tekintetek és a személyére vonatkozó pozitív megállapítások várják az adott személyt. Szokványos körülmények között inkább az ellenkezőjét élhetjük meg. A személytelenség sokszor rendszabá-

lyokban is megjelenő intézményesítése mellett, leginkább kifogásokat / hiányosságokat keresnek bennünk. A tanárok egy része gondosan összeállított tesztekkel, néha a már visszaszoruló feleltetéssel, szinte „hivatásszerűen” keresi a tanulók hiányosságait. Tapogatódzó kérdésekkel próbálnak repedéseket találni az amúgy is töredékes, széteső tanulói tudásban. A „szeretet bomba” – amit sok közösségben szinte automatikusan alkalmaznak – azért hatásos majdnem minden esetben, mert egy hiátusra tapint rá. Gondoljunk csak az otthonuktól frissen elszakadó fiatalokra, akik éppen csak bekerültek valamelyik kollégiumba, vagy éppenséggel albérletbe költöztek – ki foglalkozik velük igazán? Mit gondolnak kiéhezettek-e a törődésre, a személyességre? És mit gondolnak, megkeresi-e őket, törődik-e velük valaki?

A Biblia-tanulmányozásából kiinduló törekvésekre példa a „Biblia szől” gyülekezet létrejötte. Az 1970-es években az USA-ban keletkezett ez az új vallásos mozgalom. A rendszerváltást követően finn nemzetiségű pásztorok (lelkészek) vezetésével kezdte meg magyarországi tevékenységét. Helyiséget béreltek és elkezdtek a Biblia-magyarázatot, lassan kiépült a gyülekezet, állandó helyre költöztek. Gyorsan és hatékonyan reagáltak a gyakorlati problémákra: a rendszerváltást követően nagy igény volt a vállalkozási lehetőségekről való tájékoztatásnak, a vállalkozók egymás közötti kommunikációjának megszervezésére, erre itt – a Bibliából kiindulva – sor került. Egy másik érzékelhető probléma a há-

zasodni kívánó lányok partnerkeresési gondja volt, pontosabban az ifjú férfiak házassági hajlamának erőteljes visszaesése. Miután ezen is segített a gyülekezet, az új probléma a megszületett gyermekek elhelyezése lett. Hamarosan létrejött az óvoda és az iskola is. A gyors alkalmazkodóképesség és a mögötte meghúzódó stabilitás ennek a közösségnek lényegi tulajdonsága.

Az oktatás szempontjából sem elhanyagolható, kevésbé kihasznált módszert – a *távoktatást* – helyezi előtérbe a „*Die Weltweite Kirche Gottes mozgalom*”. Az 1934-ben az amerikai Pasadena-ban létrejött mozgalom az élet minden kérdésére igyekszik választ adni, a sikeres élethez a következő hét szabály betartását tartja fontosnak:

1. A megfelelő cél kitűzése. A cél ébressze fel a becsvágyat, ambicionáljon.
2. Fontos a megfelelő előkészítés és a képzés. Ezért meg kell tanulnunk tanulni, úgy hogy a legkisebb erőfeszítéssel a legtöbb ismeretre tegyünk szert. Ehhez nyújt segítséget az Ambassador College távoktatási központ, mely kísérletet tesz a jelenlegi rossz oktatás okainak feltárására és felülvizsgálatára.
3. A jó egészség és a jó közérzet biztosítása helyes táplálkozással és életmódreformmal, az arany középút szem előtt tartásával történik.
4. Mindez akkor valósítható meg, ha elegendő energia, ösztönző erő áll rendelkezésünkre.
5. A találékonyságot, a vészhelyzetben való reagáló-képességet is fej-

- leszteni, gyakorolni kell!
6. Csak a jó állóképesség, a kitartás teszi lehetővé a kitűzött célok megvalósítását.
 7. Mindehhez nélkülözhetetlen Isten vezetésének elfogadása.

A gyülekezet belső életében az anyagi hozzájárulás (tized) pontos szabályozása mellett, fontos a házasság intézményének elméleti és gyakorlati védelme, a jó példa nevelőerejének felismerése és a nagyszülőkkel való kapcsolat fontosságának hangsúlyozása.

Az eddigiek alapján megfogalmazható az a következtetés, hogy a Bibliára alapozott komplex megközelítés olyan sajátos, egymástól nagyon eltérő kombinációkat eredményez, amelyek közös sajátossága az, hogy elhanyagolt, kevés figyelemre méltatott, megoldatlan problémákra talál, illetve keres választ. Jelen esetben ilyenek: a házasság védelme, a nagyszülőkkel való kapcsolat kérdése, a távoktatás lehetőségeinek felismerése és kiaknázása, életreformok kezdeményezése, az életben előforduló veszélyhelyzetekre történő tudatos felkészítés, a jó közérzet, az állóképesség és a találékonyság értéként történő megélése. Mindezek a gondolatok – még ha más elnevezéssel is – de ismertek a neveléstudomány számára is, de nem kerülnek ennyire reflektorfénybe.

A személyiség komplex megközelítésének másik útja a természetgyógyászat és a „keleti vallásokból” eredő koncepciók kombinálása. Az értelem központi szerepét hangsúlyozó, az ellentmondások szembeállítására és ebből energiát nyerő „nyugati kultúra” fejlődése során eljutott odáig, hogy

felismerte a régi értelemben vett „keleti életforma” integrálásának szükségességét. Nem azzal a céllal, hogy ezt az életformát újrateremtse, hanem inkább azért, hogy az új megközelítések, az új ellentmondások feloldása révén igyekezzék energiát nyerni a további fejlődéséhez. Jellemző módon, a gazdasági élet vezetői ismerték fel legkorábban az ebben rejlő lehetőségeket. Tréningek, tanfolyamok, kombinált technikákat alkalmazó meditációk „kényszerítik” a menedzsereket egy-két hetes megállásra, hogy az itt nyert ötletekkel azután még hatékonyabbak legyenek.

Mindez azt jelenti, hogy a régi „keleti gondolkodásból” eredő eljárások átalakulnak, többé-kevésbé alkalmazkodnak a nyugati gondolkodáshoz. Az ilyen jellegű megközelítések általában nem eredeti származási helyükről, hanem leginkább valamelyik nyugati országból (USA, Németország, Svájc) érkezve jelennek meg Magyarországon.

A keleti hatások integrálása egyébként nem új jelenség, a nyugati kultúra mindig is felhasználta a keleti kultúra egyes elemeit: gondoljunk a „nirvána” gondolatából eredő nulla (0) karrierjére, vagy az első európai egyetemek kialakulására hatást gyakorló gondolkodókra, így például *Avicennára* vagy *Maimonidesra*. Természetesen a keleti gondolkodás számos eredményéből és ezek nyugati adaptálási kísérletéből végtelen sok változat jött létre. Gyakran előfordul, hogy a különböző elnevezések ellenére azonos, vagy jelentéktelen eltérések figyelhetők meg a szerveződési alapelvekben.

A közoktatásban – annak tradícionális nyugati mintája miatt – csak igen lassan és áttételeken keresztül jelennek meg keleti hatások. A különböző egyesületek, a szabadidős tevékenység szervezésére alakult közművelődési intézmények rugalmassága viszont lehetővé teszi ezen elemek gyorsabb megjelenését. A személyiséget a maga teljességében megközelítő tanfolyamok – amelyek gyakran „iskolának” nevezik magukat – megjelennek a felnőttoktatásban és értelemszerűen azokon a területeken, ahol a hagyományos iskola megoldatlan problémát, vagy kielégítetlen szükségletet hagy maga után.

Jelen munka nem vállalhatja fel e sokszor vitatott, nem egyértelmű, szubjektív és objektív értéktételek kombinációján alapuló rendszerek teljességének bemutatását. A rangsor nélküli egymás mellé állítás legfőbb szempontja – a fentiekhez hasonlóan – a pedagógia számára fontossággal bíró megoldandó feladatok, kihívások keresése.

E rendszerek közül igen érdekes és a magyarság tradicionális gondolarendszerében is meglevő „keleti hagyományok” felelevenítésére törekvő, egyesületi formában működő „Táltos iskola”. A „Táltos iskola” kiinduló koncepciója roppant egyszerűen hangzik, de egyáltalán nem könnyű megvalósítani. Ennek lényege a következő: mindenki szeresse / fogadja el önmagát, azaz szaktudományos terminus technikusokkal leírva, az önel fogadás válik a legfontosabb, mintegy kiindulást jelentő mozzanattá. Ezt követi a természetben rejlő mélyebb

összefüggések bemutatása és ebből az ember számára hasznosítható elemek kivonása a gyógyfűvek feldolgozásától egészen a csontkovácsolásig. A „Táltos iskola” egyik tanárával történő beszélgetésben a hagyományos iskolával szemben a következő észrevételek merültek fel:

1. A hagyományos iskola mást sem csinál, mint állandóan „harcolaszik”, azaz azt keresi, hogy mit nem tud a tanuló; a gyerekek pedig igyekeznek a legügyesebben eltitkolni, rejtegetni azt, amit nem tudnak.
2. A hagyományos iskolában mindent csak elmondanak (a tanárok), sok mindenről beszélnek, de alig van lehetőség egyéni tapasztalatszerzésre.
3. Az iskolában nem használják ki kellően azt a tényt, hogy bizonyos dolgokat a gyerekek sokkal gyorsabban tanulnak meg egymástól, mint a metodikailag sokkal felkészültebb, és ezért néha túl lassú és aprólékos szaktanártól.

Érdekes, de nem meglepő, hogy mennyire hasonlítanak ezek a gondolatok a reformpedagógia kezdetének problémaköreihöz!

A tanulók között – a televízióban bemutatott filmek hatására is – egyre népszerűbbek a különböző *harcművészeti iskolák*. Érdekes, hogy a nyugati kultúrkör ezekhez hasonlóan nagy igénybevételt jelentő, összetett sportjai (az öttusa, a tízpróba) nem olyan vonzóak, mint a keleti kultúrából eredő harcművészetek, annak ellenére, hogy a pedagógiai hasznosítás lehetősége mindkettőben benne rejtőzik. A

neveléstudomány számára több fontos hozadéka lehet e sportágak művelésének.

1. Hozzásegíthet bennünket – a fizikai nehézségek leküzdése útján – az önmagunk feletti uralomhoz. Ennek megtapasztalása, az önlegyőzés élménye jelentős többlet a személyiségfejlesztés számára.
2. A szoros mester-tanítvány kapcsolat, illetve a társaktól történő gyakorlati tanulás lehetősége, minden sport és harcművészeti iskola fontos része.
3. Az intuícióna egyébként is olyan nagy hangsúlyt helyező keleti kultúra, a harcművészetek oktatása során, kiemelt figyelmet fordít a pszichés és a fiziológiai jelenségek összekapcsolására (például az egyik figyelmeztetés így hangzik: a harag árt a légzésnek) ezzel új szintre viszi a racionalitására oly büszke nyugati kultúrkörbe.

Számos más, szintén a *mozgással foglalkozó módszer* is ismeretes. Ilyenek a *kineziológia* és ennek számos technikája, az *Alexander-módszer*, vagy a Waldorf-pedagógiából ismert *Bothmer-gimnasztika*. E módszerek alkalmazásának közös jellemzője a mozgás és a képzelet közötti intenzív kapcsolat gyakorlása, valamint a testi folyamatok tudatosulása. A gyógypedagógia és a (természet)gyógyászat körébe tartozó kérdések értékelése, a teljes rendszerek bemutatása nem lehet e dolgozat feladata. Itt éppen csak érintőlegesen utalások tehetők némely felhasználási lehetőségekre. Ilyenek:

1. A nyugati kultúra minden fájdalmat, rendellenességet gyógyszerrel

akar megoldani: a médiák egyszerű fejfájás esetén is arra kondicionálják a tanulókat (reklám), hogy bizonyos tablettákat szedjenek be. A szellőztetés, vagy a fejfájás jellegének megfelelő mozgássorral való próbálkozás igénye fel sem merül. Természetesen szó sincs az orvos valamilyen helyettesítéséről, de azt azért bárki mindenféle károsodás nélkül megtanulhatja, hogy milyen mozgássor segíthet szédülés, pillanatnyi rosszullét, fejfájás ellen.

2. A sokszor napi öt, hat tanórát – általában rosszul szellőztethető termekben végigülő tanulóknál – óhatatlanul megjelenhetnek a fiziológiai problémákat kísérő pszichés diszfunkciók. Ezek kiküszöböléséhez hasznos lehet a mozgásterápiás eljárások tapasztalatainak ismerete.
3. Számos tanulási nehézség oldására (hiperaktivitás, csúnya írás, a figyelem elkalandozása, emlékezési problémák, lustaság) kipróbált módszerek állnak rendelkezésre. A tanárképzésben fontos lenne tanítani és gyakoroltatni – nem a szakértők munkájának helyettesítésére, hanem azokat segítve – az alapproblémák felismerését, és differenciált technikákkal történő, az eddiginél hatékonyabb megoldását.

A tágabb értelemben vett mozgás vizsgálatának speciális területe az íráselemzés, a grafológia, amit újabban az üzleti életben is egyre gyakrabban alkalmaznak. Ennek egy változata a *pedagógiai grafológia* is egyre ismertebb lesz. E. Schelenz dolgozta ki az iskolai grafológusok tízpontos etikai

kódexét. E szerint a pedagógiai grafológia más módszerek kiegészítéseként vagy azokkal együtt a pedagógiai diagnosztika fontos segítője lehet. Fontos lenne az alapos és hiteles grafológiai képzettséggel és pedagógiai diagnosztikus gyakorlattal rendelkező grafológus-tanárok tapasztalatainak megismerése. Minderről csak szórványos szakirodalmi utalások olvashatók.

A neveléstudomány számára többszörösen is kihívást jelent a „nyugati világ jogájának” nevezett „*agykontroll*” néven ismert, tanfolyamok útján elsajátítható ismeretrendszer. A pedagógiát azért érinti ez a jelenség, mert többnyire szaktanárok sajátítják el tanfolyami rendszerben, szakmai tevékenységük kiegészítéseként használják az itt alkalmazott technikákat. Másrészt pedig a tanulási nehézségekkel küzdő tanulóknak kíván segítséget nyújtani ez a módszer, általában valamilyen a hagyományos iskolán kívüli szervezeti formában. Az elméleti alapok között fontos az integratív tanulás három összetevőjének elkülönítése: (1) bevitel, (2) szintézis és (3) válasz. Ez a tanuláselméleti megközelítés nem idegen a didaktikától sem, de bizonyára érdemes lenne az „agykontroll” ezzel kapcsolatos eredményeit alaposabban megvizsgálni. Egyébként a módszerben néhány mozzanat – bár más szak kifejezés jelöli – de megegyezik a reformpedagógia gyakorlatával. Fontos lenne az átfedések, a tényleges újítás és leginkább az eredményesség tudományos igényű vizsgálata. Az oktatás három fázisra történő szétválasztásán – úgy mint dekódolásra, koncertre, ak-

tiválásra való felosztáson – is érdemes lenne elgondolkodni.

ÖSSZEGZÉS

Végigtekintve – a sokszor csak utalás-szerűen jelzett vagy éppen csak megemlített, de semmiképpen sem leírtak, elemzettnek, értékeltnek tekintett irányzatokat – megállapíthatjuk, hogy szinte mindegyiknek van mondanivalója a gyermekekről, a tanulásról, a tanárokról, a szülőkről és az iskoláról. Némelyik irányzat eljutott az önálló iskola működtetéséig, mások valamilyen egyesületi formában, tanfolyami rendszerben fejtik ki hatásukat. Előfordul az egyházi törvény adta keretek közötti működtetés is. Találkozhatunk egyfajta „rejtőzködéssel” vagy éppen az irányzatok nevének megváltoztatásával is.

Néhány fontos összegző jellegű a kutatás során szerzett tanulság is megállapítható:

1. Az elsőt talán úgy fogalmazhatnánk meg, hogy lehetőség szerint kerüljük a vitát az új vallásos mozgalmaknál a Biblia értelmezéséről, vagy egy-egy módszer hatásosságáról.
2. Arra is vigyázni kell, hogy ne higgyünk el mindent, amit látunk, amiről hallunk és azt se feltétlenül, amit érzünk. Előfordulhat, hogy kipróbált félrevezető technikák áldozataivá válunk.
3. Mindig számolnunk kell azzal, hogy a térítéssel foglalkozó személyek tapasztalataik, erős belső meggyőződésük és képzettségük segítségével igen gyorsan kitapintják

- gyengeségeinket, sebezhető pontjainkat és erre alapozva dolgozzák ki befolyásolási technikájukat.
4. Számolnunk kell azzal is, hogy krízishelyzetben, megoldandó problémáinkkal terhelten, nagyon sokszor maradunk magunkra. A tárgyi tudás ilyenkor nem a legmegbízhatóbb segítség, fontos hogy ennek kiegészítéseként megértő és támogató család, megbízható barátok vegyenek körül bennünket.
 5. Fontos megoldandó feladat lenne egy-egy irányzat teljes bemutatása: az alapozó filozófiával, az iskola pedagógiai programjával, az ott tanító tanárok, a tanulók és a szülők tapasztalataival, a felügyeleti szervek észrevételeivel. Az iskolával szembeni kritikai megállapítások összegyűjtésével lehetne teljesebb képet kapni arról a világról, amit a címben a „pedagógia árnyékaként” jellemeztem.
- Ezek az intézmények léteznek, a társadalmi valóság részei és saját árnyékukhoz hasonlóan a társadalomhoz tartoznak. Komplex, objektív értékelésük csak a tudományok összefogásával az inter- és multidiszciplinaritás elvének érvényesülésével valósulhat meg. Ezen dolgozat legfőbb célja a figyelem felkeltése és az iskolai gyakorlat számára esetleg fontossággal bíró aktuális jelzések némelyikének felsorolásszerű említése volt.

IRODALOM

- Bohn, N. (2007): *Kleines Lexikon der Sekten, Psychogruppen und Strukturvert-riebe*. Paderborn.
- Csányi Vilmos (2000): *Az emberi természet. Humánetológia*. Vince Kiadó, Budapest.
- Eimuth, K.-H. (1999): *A szektások gyermekei*. Budapest.
- Feldmár András (1997): *A tudatálapotok szivárványa*. Jaffa Kiadó, Debrecen.
- Fraser, Sir A. (2006): *A cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Gasper, H., Müller, J. és Valentin, F. (1995, szerk.): *Lexikon der Sekten, Sondergruppen und Weltanschauungen. Fakten, Hintergründe, Klärungen*. Herder Verlag, Freiburg, Basel, Wien.
- Heller Ágnes (2000): Kérdés, mi lenne a társadalmi integrációt is segíteni kész keresztény és zsidó teológia? Előadás „A vallások szerepe Magyarország európai integrációjában” című konferencián. Budapest, 2000. május 17–18.
- Horváth Zsuzsa: (1995): *Hitek és emberek*. ELTE, Budapest.
- Kuhn, T. S. (1976): *A tudományos forradalmak szerkezete*. Gondolat, Budapest.
- Lorenz, K. (1994): *A civilizált emberiség nyolc halálos bűne*. IKVA, Budapest.
- Popper Péter (2001): *Van ott valaki? A valláspszichológia néhány fontos kérdéséről*. Saxum, Budapest.
- Süle Ferenc (1997): *Valláspatológia*. GyuRó Art-Press, Szokolya.
- Vankó Zsuzsa (2000): *Ezredforduló vagy korszakforduló? Sötétedik vagy világosodik? Bibliaiskolák Közössége*, Budapest.
- Vernette, J. (2003): *Szekták*. Palatinus, Budapest.

Életreform és normalitás az öltözködési reform példáján

NÉMETH REGINA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Munkámban a normalitás, abnormalitás kérdéskörét az életreform témáján belül tárgyalom. Szűkebb értelemben véve az életreformhoz és a női egyenjogúsági törekvésekhez kapcsolódó öltözködési reformot vizsgálom. Először azonban fontosnak tartom, hogy rövid elméleti bevezetőt tegyek, hogy tisztázzam a normalitás és a deviancia viszonyát. Ezután nagyvonalakban felvázolom a huszadik század eleji társadalomképet, a társadalom által elfogadott – normálisnak tartott – életvitelt, majd az életreform „normaszegő” momentumait emelem ki, s az életreform rövid bemutatására is kísérletet teszek. Ezután térek át az öltözködés normális és abnormális momentumaira, az öltözködési reformra, s megítélésére két korabeli folyóirat, *A nő és a társadalom* (1907–1913), valamint *A nő* (1914–1917) számainak felhasználásával. Célom a korabeli öltözködés, valamint a reformruha bemutatása neves orvosok, művészek véleményén keresztül.

NORMALITÁS, ABNORMALITÁS, DEVIANCIA

KUTATÁSUNK abból a megállapításból indul ki, hogy az ember társas lény. A társadalomban való együttélésnek ugyanakkor vannak feltételei, mégpedig a normák betartása. A normát előírásként vagy hallgatólagos elvárásként szokás definiálni, ami meghatározza, hogyan viselkedjen az egyén bizonyos helyzetekben. Így a norma a társadalomban megvalósuló rend biztosításának az eszköze; normák, szabályok, bizonyos keretek kijelölése szükségesek ahhoz, hogy egymás szabadságát ne zavarjuk. A devianciát a norma be nem

tartásaként, normaszegésként, normasértésként értelmezik. A devianciakutatások, melyek 1900 körül kezdődtek, a normaszegő magatartást kóros társadalmi jelenségnek minősítették. Ide sorolták például a bűnözést, a prostitúciót, a családok felbomlását, az öngyilkosságot, az alkoholizmust (Andorka, Buda és Cseh-Szombathy, 1974).

Robert K. Merton (1910–2003) definíciós kísérlete szerint minden társadalom kijelöli tagjai számára azon célokat, melyek fontosak az együttéléshez. Ezek a célok egyben a társadalom alapvető értékei, melyekhez eszközök is társulnak. A normák be nem tartását, a társadalmi rend megbomlását anómiának nevezi, amelyre

a nem megfelelő eszközök igénybevétele jellemző (Merton, 2002). Több probléma felmerülhet azonban a normális és az abnormális fogalmak kapcsán, melyekre csak röviden utalnék. Elsősorban elmondhatjuk, hogy a különböző normák (például jogi, erkölcsi) esetében más-más büntetés várható. Másodsorban megállapítható, hogy különböző normarendszerek élnek, a különböző csoportok más-más normákat fogadnak el, s tartanak be. Így az egyes csoportok között egyet nem értés tapasztalható. Ezáltal maga a deviancia is megkérdőjeleződik, hiszen az egyéntől, s a társadalomtól is függ, hogy mit tekint deviánsnak. A minősítési elmélet szerint azonban nem attól válik valaki deviánssá, mert valójában normaszegő, hanem azért, mert deviánsnak minősítik. A megbélyegzés által pedig többnyire fokozódik a deviancia (Andorka, Buda és Cseh-Szombathy, 1974). Harmadrészt releváns kérdés az is, hogy devianciának tekinthető-e az alkalmi normaszegés. Hiszen talán nincs is olyan ember, aki valaha ne lett volna normaszegő. Felmerülhet a kérdés, hogy ilyen értelemben mindenki deviánsnak nevezhető-e (textitKulcsár, 1969).

A normális és a deviáns szó jelentéskörét David Riesman kategorizálásának felhasználásával tovább árnyalom. Az amerikai szociológus az emberek társadalomhoz való viszonyulását a következő három típusba sorolta: beilleszkedők, anómiások és autonómok, s ezeket összeköthetőnek vélem a normális és a deviáns emberek csoportjával. A normálisok közé sorolom a beilleszkedőket, akik tradíciótól irányí-

tottak, a társadalom által elvárt körülményeknek megfelelően cselekszenek. Róluk elmondható, hogy beilleszkedésük könnyedén végbemegy, a társadalomban, a társadalommal élnek. Deviánsnak nevezhetők az anómiások, akikre a Durkheim által meghatározott szabálytalanság, irányítás nélküiség jellemző.

Riesman azonban kiterjeszti a fogalmat a be nem illeszkedőkre, akik nem tudják teljesíteni a társadalmi normákat. Ugyanakkor Riesman elhatárolódik a szó negatív konnotációjától. Emiatt nem is minden esetben sorolhatók az anómiások a deviánsok közé. A harmadik kategóriába az autonómok tartoznak, akik olykor beilleszkednek, máskor nem, bár képesek lennének rá. Általában együttműködőek, de szeretnék megtartani szabadságukat, mindenben ők akarnak dönteni (Riesman, 1996). Úgy gondolom, hogy ez a kategória félúton található a deviancia és a normalitás között, sem egyikhez, sem másikhoz nem sorolható. Mégis mintha mindkettő fölött lenne. Ezzel a definícióval kívánom illetni az életreformereket, vagyis a magyar életreform esetében a gödöllői művészkolónia tagjait.

A TÁRSADALOM ÁLTAL ELFOGADOTT, NORMÁLISNAK NEVEZETT ÉLETFORMA VERSUS ÉLETREFORM

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a 20. század elején milyen általános fejlődési tendenciák figyelhetők meg a magyar társadalom egészében. A „boldog békeidők első évtizedében ha-

talmas méreteket öltött az iparosodás, a termelés, s ezáltal elkezdődött az aktívabb fogyasztás. Rendkívüli erőt mozgatott meg a hadiipar, illetve a gazdasági és technikai haladás is nagyon jelentős volt. Megindult az urbanizáció, valamint a nők jogaiért való harc, majd megkezdődött a nők munkába állása (Tomka, 2009). Krabbe szerint különböző tempóban, de szinte minden átalakult: a munka világa, az élet- és lakóköörülmények, a szociális kapcsolatok, a szabadidős magatartásformák, a táplálkozási szokások, az öltözködés (Krabbe, 2001).

Az élet különböző területeinek átalakulása összefüggött egy új szellemi áramlat kibontakozásával, ugyanis a 19. század végén, valamint a 20. század elején nyert teret az életreform. Az életreform pedagógiai vonatkozásait egy napjainkban is folyó OTKA kutatás vizsgálja, amelynek első eredményeit az utóbbi években publikálták. (Németh, Mikonya és Skiera, 2005; Skiera, Németh és Mikonya, 2006).

Németh András megállapítja, hogy az ipari forradalom, a tömegtermelés, illetve az életszínvonal növekedése veszélyeztette az egyén biológiai, lelki-szellemi létezésének egységét, így új életvezetési stílusok jöttek létre. Ezek folyamányaként beszélhetünk életmódreformról, ami magával hozta például a testkultúrát, az újfajta nevelési elveket (Németh, 2002b. 35. o.). Németh az életreform létrejöttének okaként a gyökértelenné tett nagyvárosi embert is kiemeli, aki eltávolodott a természettől. Ezek hatására bontakoztak ki a különböző reformtörekvések, amelyek próbálták megszüntetni

a gyökértelenség érzését, kapcsolódási pontokat kerestek az őszivel, az eredetivel, a természetessel. A reformközösségek például vidéki kommunák és forradalmi gondolatokat hangoztató diákszövetségek képében öltöttek testet (Németh, 2000; 2002a).

Az életreformról, s a hozzá kapcsolódó társadalmi reformmozgalmakról megállapítható, hogy a tömegkultúrától, a társadalmi normától erőteljesen különbözőek. Lényegük ugyanis nem a megszokott konvenciók gyakorlása, hanem a reform, az önreform, az önnevelés. Az életreform által létrejött csoportosulások nem a kívülről fakadó változásokat helyezték előtérbe, hanem úgy gondolták, hogy a reformokat belülről kell véghezvinni, saját példamutatással, önmagunk, életvitelünk megreformálásával. Így kapcsolódott az életreformhoz az úgynevezett „új spiritualitás”, a teozófia és az antropozófia, vagyis az ember és a természet kapcsolatának újfajta megvalósulása, s ezáltal az egyéni vallásosság (Skiera, 2006. 32. o.). Az életreform a következő területekre terjedt ki: testreform, testnevelési reform, öltözködési reform, társas kapcsolatok reformja, természetgyógyászat, vegetarianizmus, nudizmus, antialkoholizmus (Németh, Mikonya és Skiera, 2005; Skiera, Németh és Mikonya, 2006; Farkas, 2008; Krabbe, 1974).

Ezen irányzat hazánkban elsősorban a gödöllői művészek nevéhez köthető, ők váltak a mozgalom első követőivé. Munkásságukról két monográfia jelent meg (Gellér és Keserü, 1987, 1994; Gellér, G. Merva és Óriné, 2003). A Vár Ucca Tizenhét egyik tematikus

száma pedig kifejezetten Nagy Sándorral foglalkozik (Géczi, 1999). Az életreformerek visszanyúltak a francia felvilágosodás gondolatvilágához, Rousseau-hoz, újra a természet került központi pozícióba, s játszott nagy szerepet a szellemi irányzatokban, ezt például az öltözködés terén is hangsúlyozzuk. A gödöllőiek gondolkodásában is felértékelődött a természet szerepe, ezért vonultak ki, ezért végeztek sok tevékenységet a szabadban (Szabó, 1999).

Az életreformot tekinthetjük mozgalomnak, amely szembeszegült az adott társadalmi normákkal. Ilyen értelemben nevezhetők deviánsnak, persze csak akkor, ha feltételezzük, hogy a devianciának létezik a negatívól eltérő értéktartalma is. Jobbnak tartom azonban a riesmani autonómia szó használatát, mert árnyaltabb. Arra mutat rá, hogy a gödöllői művészek valamiféle nemes cél érdekében vonultak ki, azért alakítottak ki saját világot, mert nem akartak betagozódni a kialakuló ipari társadalomba. Nem tekintették értéknek, s követendő mintának például az urbanizációt, s ezt ki is nyilvánították. Természetesen az általános társadalmi normákat betartották, de lényeges elemeket megkérdőjeleztek. Mutatja ezt maga az életreform, mint mozgalom. Érdekes, hogy egyaránt nevezhetők beilleszkedőknek és be nem illeszkedőknek is. Saját világukban ugyanúgy rend uralkodott, de ez a mikrokozmosz, vagyis a gödöllői művésztelep más pilléren állt. A társadalommal is tartották a kapcsolatot, így tevékenységük nem tekinthető teljes elhatárolódás-

nak. Szerveztek ugyanis kiállításokat, írtak folyóiratokba (pl. Népmívelés, Művészi Ipar), készítették grafikákat, vagyis többféleképpen érintkeztek a „nyilvánossággal”, ugyanakkor kivonulásukkal erőteljes társadalomkritikát gyakoroltak.

A gödöllői művészkolónia 1901-ben kezdte bontogatni szárnyait, s egészen 1920-ig, Körösfői-Kriesch Aladár – a művésztelep egyik emblematisztikus figurájának – haláláig fennállt. Ide csoportosultak a kor jelentősebb művészei, gondolkodói családjukkal együtt. A telepen Nagy Sándor megvalósíthatónak tartotta a hétköznapi, a mindenki által művelhető művészetet, alkotófolyamatot, azaz a művészetet kiterjeszthetőnek tartotta.

A gödöllői életközösség a művészetet, az alkotást helyezte munkájuk középpontjába. Ez azonban nemcsak Nagy Sándor és Körösfői személyére volt jellemző, hanem a „nem művész” munkásemberekre is. Magyarázom ezt azzal, hogy a gödöllőiek szövőműhelyében egyszerű emberek (is) tevékenykedtek, de ők is alkotásokat hoztak létre. Gödöllő az a hely volt, ahol egyszerre valósult meg munka, művészet és a közösségképzés, valamint -ápolás (Szabó, 1999).

A művésztelep fő figurái közé sorolt Nagy Sándor és Körösfői-Kriesch Aladár életmódjukkal, külsejükkel, megjelenésükkel, munkásságukkal kiemelkedtek a tömegből, s hatottak rájuk. A természetességet helyezték középpontba. Külsejüket tekintve a tolsztojánus megjelenés jellemezte őket, a férfiak általában hosszú haját és szakállt viseltek, s a többség saját

tervezésű ruhában, valamint saruban járt. Életmódjuk vonatkozásában a legfontosabb a nagyvárostól való eltávolodás, a rendszeres mozgás, a sport szeretete, valamint az újfajta táplálkozási szokások, például a hústól való tartózkodás volt.

Munkásságuk pedig nem merült ki a képzőművészeti alkotások létrehozásában, hanem a nevelés is középontban állt, mely esetében az önnévelés és a kollektív nevelés összefonódott. Komolyan érdekelte őket az emberek nemesebbé formálásának lehetősége.

Az életreform elméleti és gyakorlati megvalósulása kapcsán fontos helynek tekinthető a gödöllői művésztelep, természetesen az öltözködés, az öltözködésről vallott gondolataik kifejtése tekintetében is. Éppen ezért a következő fejezetben az életreform által megfelelőnek tartott ruházkodást mutatom be, s a századelő magyar értelmiségének véleményét a korabeli viseletről.

AZ ÉLETREFORMEREK ÉS A „NORMÁLIS” EMBEREK ÖLTÖZKÖDÉSÉNEK MEGÍTÉLÉSE

Ebben a fejezetben főként a magyarországi öltözködési viszonyokat kívánom tárgyalni, de előtte szükséges megfogalmazni, milyen értelemben beszélhetünk az öltözködés kapcsán normalitásról, illetve devianciáról, valamint fontosnak tartom az öltözködési reform dióhéjban való tárgyalását. A normális öltözködés kifejezés alatt a századelőn elfogadott, a tömeges ruhaviseletet értjük. Természetesen –

mint az orvosok és a művészek véleményéből kiderül – a legtöbb esetben éppen ez a viselet számított abnormálisnak, így a megfogalmazás a szemlélő szemszögéből változhat. A tömeg számára ugyanis az új, a szokatlan válik abnormálissá. Éppen ezért a század eleji viselet a normális, a megszokott, s az új az abnormális. Például a reformruha, amelyet a társadalom csupán távolról, vagy egyáltalán nem ismer.

Karen Ellwanger és Elisabeth Meyer-Renschhausen szerint az öltözködési reform virágzása 1895 és 1910 közé tehető. Először a férfi, majd a női ruhák reformjáról beszélhetünk, melynek okai közé főként orvosi, higiénikus szempontok sorolhatók. A női öltözék radikális reformja figyelhető meg, melynek egyik első és legfontosabb eleme a fűző elvetése. A reformerek szerint ugyanis a fűző korlátozza a nők mozgásbeli szabadságát, amely a korabeli nők körében is kedvelté vált sportok miatt is problematikus, valamint nyomást gyakorol a belső szervekre, ami deformitást eredményezhet. Légzésproblémák is előfordulhatnak, így az orvosok a nők és születendő gyerekeik egészsége érdekében javasolták a fűző száműzését a ruhatárból. Lényeges továbbá a női ruha súlyának csökkentése, s a láb szabadabb tétele. A női öltözék témája különböző diskurzusokat eredményezett, melyekben főként orvosok és művészek vettek részt (*Ellwanger és Meyer-Renschhausen*, 1998. 87–91. o.).

Érdekes adalék az öltözködési reform tárgyalásához, hogy *Samuel Thomas Sömmering* (1755–1830) már 1788-

ban megjelentetett egy művet *Über die Schädlichkeit der Schnürbrüste* címmel, melyben orvosként a fűző káros hatásairól értekezett (Ellwanger és Meyer-Renschhausen, 1998. 88. o.). Azonban Sömmering csupán előfutárnak tekinthető, igazi változásokat csupán a 19. század vége hozott. 1881-ben Angliában megalakult az első ruhareform egyesület, mely hangsúlyozta, hogy a nők szabadon mozoghassanak, kevesebb súlyt viseljenek, valamint a szépség ne menjen a kényelem rovására (Ellwanger és Meyer-Renschhausen, 1998. 92. o.). A szerzők beszámolnak arról, milyen hatalmas méreteket öltött az öltözködési reform Németországban. Folyóiratok indultak, egyesületeket alapítottak, kiállításokat rendeztek, s konferenciákat tartottak (Ellwanger és Meyer-Renschhausen, 1998. 95. o.).

Borus Judit Coco Chanelről írt cikke hűen ábrázolja azt, hogy milyen viszonyok közepette jelent meg a reformöltözék. „Képzeliük csak el, hogyan néztek ki a nők a 19. század végén: a derekuk olyan szűkre volt befűzve, hogy alig kaptak levegőt, ruhájuk szintén szorosan a testükre feszült, összenyomva a bordákat és a gyomrukat, a fűző felett mély dekoltázs vonzotta a férfi tekinteteket, és a szoknya, amely alatt több réteg alsószoknya rejtőzött, a földet septe. Fejükön hatalmas kalapköltemények tollakkal, gyümölcsökkel, csipkével, szalagokkal díszítve. Frizurájuk magasra tornyozva, a súlyos hajfonatokat rengeteg hajtű tartotta korában.” (Borus, 2007).

Broby-Johansen szerint akadtak olyan hölgyek, akik legalsó bordájukat kioperáltatták, hogy karcsúbb

derékkel mutakozhassanak (Broby-Johansen, 1969. 277. o.). Mivel ezt a gondolkodást és öltözetet sokan kritikával illették, nem meglepő, hogy Berlinben már 1897-ben egylet szerveződött a női viselet jobbítása érdekében (F. Dózsa, 1991a). Broby-Johansen megjegyzi, hogy „Fokin, a párizsi orosz balett vezetője letétette táncosnőivel a fűzőt. Így került sor 1910-ben a női viselet nagy forradalmára.” (Broby-Johansen, 1969. 282–283. o.).

A nők emancipációja kapcsán került előtérbe a fűző viselésének helytelensége. F. Dózsa Katalin a következőképpen vélekedik erről: „A legdühöttebben a „művelt hölgyek” derekát összeszorító fűzőt támadták (joggal!). Egy dr. Craig nevű orvos kimutatta, hogy 100 fiatal hölgy közül 43 a túlságos fűzésből eredő betegségektől pusztul el, a többi pedig egész életén át gyomor-, máj- és lépbajokban szenved. A vastag vászonból készült, fémpántokkal vagy halcsonttal merevített fűző kínszármazásnak is megfelelt volna, zsinórjait pedig olyan szorosra fűzték, hogy az 55–56 cm-es derékbőség szinte átlagos volt a fiatal, karcsú hölgyek körében! Eltorzította a női testet, mert a felesleges hajakat a mellre, hátra, csípőre, farra tolta, azonkívül a nők ösztönösen előredugták a hasukat, hogy a rájuk nehezedő nyomástól kissé megszabaduljanak. Szorította a májat, lépét, gyomrot, szűrt a hasat, összenyomta a méhet – nem véletlen, hogy ellenzői „gyermekelhajtó eszköznek” csúfolták.” (F. Dózsa, 1989. 69. o.).

Demeter Zsófia mást emel ki, a huszadik század eleji öltözködést rendkívül sokrétűnek nevezi, amit az idő felgyorsulásával, valamint a – már ál-

talunk is említett – technikai fejlődéssel magyaráz. Ez a fejlődés magával hozta a sporteszközök széleskörű elterjedését, ami természetesen az életmódreformmal is összefüggött. A különféle sportok gyakorlásához elengedhetetlen követelmény volt a megfelelő, kényelmes ruhák megalkotása. Demeter az 1887-es évszámot említi a kerékpározás divattá válásaként, melyhez megtervezték és kiviteleztek a buggyos sportnadrágot. „*A sport a hölgyek körében is terjedt: bicikliztek, úsztak, teniszeztek és autóztak. Természetesen mindhez más ruha kellett. A korszakban rengeteg új ruhafajta született: a ruhatípusok sokasága alakult ki. Mászt illett viselni sporthoz, sétára, garden partyra, látogatóba [...]*” (Demeter, 2006). A sportolás témáját még annyival egészíteném ki, hogy Magyarországon elsőként az 1910-es évektől a gödöllői életreformerek síelnek, melyhez szintén speciális ruha kialakítása válik szükségessé. A mindennapi viselkedésben megfigyelhető nagyfokú változását azonban csak a világháború kitörése hozott, amikor a nők a korábban férfifeladatok ellátására kényszerültek.

Rudolf Broby-Johansen a 19. század végi, 20. század eleji divat kapcsán férfias nőkről ír, akik egyenrangúvá akartak válni, szerettek volna tanulni, s dolgozni. „*Az emancipált nő öltözködésében is ki akarta fejezni, hogy más gondja is van, mint a férfikegyeket hajhászni. Azt sem kívánja a férfiktól, amivel a régi felfogás szerint a »hölgyeknek« tartoznak, hogy némi lenézéssel, de hódolattal bányanak vele. Az emancipált nő angol kosztüümöt visel, ugyanolyan gyap-*

júszövetből, mint a férfi. A kalap ebben az időben a női emancipáció legfőbb jelvénye, és a nyolcvanas években egészen kiszorítja a fodros főkötőt.” (Broby-Johansen, 1969. 270. o.). A kalap fontosságáról bővebben *A nő* című folyóiratban olvashatunk. (Gilman, 1915. 143–145. o.). Azonban nemcsak a főkötőt hagyják el, hanem a ruha is módosul, egyesek a fűzőről is lemondanak. „*A halcsontos derekat felváltja a világos színű blúz, amelyet cserélni lehet az aljtól függetlenül. Mert nem érik be azzal, hogy a férfiakkal egyforma magasak, mozogni is éppen olyan szabadon akarnak.*” (Broby-Johansen, 1969. 271. o.).

Az életreform körébe sorolható a nők egyenjogúsági törekvése is, ami a 19. század végére, s a 20. század elejére tehető. Ennek eklatáns példája Magyarországon *A nő és a társadalom* című folyóirat, amely 1907-ben felvállalta a nők „ügyét”. Akár az egész feminizmus tárgyalható lenne a normalitás és az abnormalitás szemszögéből, de ez most nem célunk. Vizsgálatunk arra terjed ki, mit gondoltak a századelő női öltözködésről, a fűző, az uszály, a keskeny cipő viseléséről a kor híres magyar orvosai és művészei. Többek között két jelentős gödöllői művész, Nagy Sándor és *Undi Mariska* gondolatait is idézem.

A női öltözközésről gondolkodva a híres anatómus, egyetemi tanár, *Lenhossék Mihály* (1863–1937) három pontban foglalta össze, mit tart abnormalis jelenségnek a századelő női divatját illetően. Először a földig érő szoknyák ellen foglalt állást, ugyanis a ruhane-mű (hosszúságából fakadóan) összeszedi az összes koszt, s a lakásba való

bevitale esetleges megbetegedésekhez vezethet. Másodszor a fűzőt említi, de nagyon elnéző, hiszen csak abban az esetben tartja károsnak a fűző viselését, ha azt egyébként is karcsú nők hordják. Az ilyen nők alakváltozását már kifejezetten visszataszítónak tartja. A következőt írja: „*A nagyon is karcsú derék ép oly kevésbé szép, mint az aránytalanul kicsiny kéz vagy láb: egyik is, másik is az abnormitás hatását kelti.*” (Lenhossék, 1907. 169. o.). Harmadikként pedig a túl keskeny cipők viselése ellen lép fel, hiszen az ilyen cipők hordása különböző deformitásokat okozhat. Láthatjuk tehát, hogy a társadalom által normálisnak tartott, elfogadott öltözködés abnormális testi elváltozásokhoz vezethet mind a fűző, mind a keskeny cipők viselése következtében.

Tauszk Ferenc (1865–1915), szintén orvos a magas sarkú cipők káros hatásaira, valamint az uszály hordásának negatívumaira hívja fel a figyelmet. A cipő kapcsán főként tartásproblémákra és vándorvесе kialakulására utalt. Az uszály kapcsán arra figyelmeztetett, hogy az mások egészségére is károsan hat, gondoljunk csak a por felkeverésére. (Tauszk, 1907. 198. o.).

Telcs Ede (1872–1948), szobrász pedig főként azt pellengérezte ki, hogy a nők már nem természetes szépségük, formájuk szerint öltözködnek. Úgy érzi az ízlés negatív irányba tolódott el, amelyért a férfiakat teszi felelőssé. „*Az ízlés ezen elvadulását azonban nem írom egészen a nők rovására. Ők elvégre olyanok, amilyeneknek a férfiak szeretik őket látni, és viszont. Művészeti látásra kell tanítanunk az embereket, hogy ízlé-*

sük megváltozzék.” (Telcs, 1907. 169. o.). Nagyon jelentősnek vélem, hogy Telcs gondolataiban megjelenik a jövőt jobbitó szándék, amelyet a nevelésen keresztül lát megvalósíthatónak.

Mintha Telcs szavaihoz csatlakozna Nagy Sándor (1869–1950), a gödöllői festőművész, amikor nagyon felindultan nyilatkozik a férfiak divatkreáló viselkedéséről. Nagy is a férfiak számlájára írja a nők öltözkének túlkapásait, hiszen szerinte a férfiak diktálják a divatot. „*Amennyiben a nők ruházkodása célszerűtlen, káros és csúnya, vessenek számot azokkal a császárbajuszos férfiakkal, akiknek az ízlésén múlik generációk egészsége, szépsége. A női természet alapvonása, hogy alkalmazkodik a férfi gondolkodásához. Ebből következik, hogy akármilyen groteszk, ostoba, egészségtelen legyen is az a női viselet, mindig pontosan kifejezi ezzel azt, hogy milyen a férfiak átlagízlése. Tehát nem a nők formaízlésihiánya okozza káros és csúnya viselkedésüket, hanem az a ferde gondolkodás, amely a férfiak átlagának agyát eltölti [...]. A vattamellűeknek szép a lábszárakra letolt has, szép a nyakba feltolt mell, szép a hajlíthatatlan darázsderek, szép egy-egy tendenciózusan kiemelt testrész, szép a pincészinű test, a boglyas kalap, még a kivágott ruhák is szépek ezeknek.*” (Nagy, 1907. 183. o.).

Nagy arra is felhívja a figyelmet, hogy a testet egészében kellene szemlélni, nem kell elveszni a részletekben, s a férfiak formaérzékének kell javulni. Az utóbbi gondolat ismét közel áll Telcs véleményéhez, vagyis a művészi meglátás, az ízlés javítására van szükség.

Undi Mariska (1877–1959) – Nagy

Sándorhoz hasonlóan szintén – Gödöllőn élt, s rendkívül tehetséges tervező volt. Bútorok és játékok mellett ruhákat, sőt reformruhát is tervezett, melyeket népi motívumokkal díszített (F. Dózsa, 1998). Az általa készített reformruhákat hordták a magyar feministák. A művésznő is kritizálta a kor női divatját, s ennek ellenpontjaként ajánlotta a reformruhát. Felvetődik azonban a kérdés, mi is a reformruha. Egy olyan ruhadarab, ami sokkal egészségesebb és könnyebb, mint a korábbiak, s a ruha súlyát a vállra helyezi át. Ez hozzásegít ahhoz, hogy a nők aktív életet éljenek, sportolni, dolgozni tudjanak.

Undi gondolatait a pontosság érdekében szó szerint idézem: *„Minden ruhadarabot, amely a test épségét megbontani merné, feltétlenül el kell vetniünk tehát. A ruhának egyszerűen kísérnie kell a test szép vonalait s azzal – mert igaz alapon nyugszik – okvetlen megállja a kritikát esztétikai szempontból. A célszerűség még kettőt kíván: hogy védje az időjárás viszontagságaitól s hogy emellett ne rójjon túlságos súlyt rá. Ennek a három követelésnek alig van ruha, mely jobban megfelelne, mint a reformruha. Két daraból áll: a felső zubbonyos részből, amely könnyű, lenge szövetből készülhet s magából a köntösből, melynek szövete tömörebb anyag kell hogy legyen. Rendkívül célszerű, hogy ha a zubbony mosható anyag; tisztaság szempontjából nincs ruha, melyet hozzá lehet akkor hasonlítani. Nem szorít seholy; a ruha súlyát a váll tartja s mivel akkor igazán reformruha, ha szövete sohasem súlyos – a váll sem fog nagy terhet hordani. Nagy előnye az is, hogy az alaknak megfelelően szabhatjuk simulóbb-*

ra vagy bővebbre; karcsú alaknak szebb a feszesebb szabás, kistermetű nőknél, ha kissé kövérek, a laza forma. Nem emeli ki annyira soha a felesleget, mint egy teljesen odasimuló blúzós ruha s azáltal, hogy egy vonalban fut le válltól a földig, megnöveli az alakot [...] Ha a reformruha alatt megfelelő szabású alsó ruházatot is hordunk, melynek szintén könnyűnek és melegnek kell lenni, akkor ideális ruhánk van. Nem feszélyez semmi munkánál, egész lelkünkkel abba feledkezhetünk, nem kíván frissítést, alakítást divat szempontjából, mert sohase divatos, de – mindig divatos.” (Undi, 1908. 26. o.).

A feministák egyesületének elnöke, Schwimmer Rózsa (1877–1948) szintén sokat tett a női öltözködés javítása érdekében: *„Az öltözködésnek emberi alakot megtagadó, testet és vele lelket is ölő mai formája nem egyéb, mint a nő nemi és gazdasági éhségének versenykarakata [...] A nőmozgalom egyik sarkalatos programmpontja a női öltözködés észszerű és esztétikai megváltoztatása. Mert nemcsak a testi épséget, hanem a szép iránt érzéket is pusztítja a természetes formáknak fittyet hányó női öltözködés.”* (Schwimmer, 1909. 204. o.). Egy történetet is elmesélt, amelyben egy iskolaigazgató az először reformruhában megjelenő tanítónőt rendre utasította. A nemtetszés kiváltásának fő oka pedig az volt, hogy a gyerekek azt gondolhatták, hogy gyermeket vár. (Schwimmer, 1909. 205. o.). Valamint más országok öltözködése szempontjából fontos törvényi szabályozását is ismertette: *„Az új generációt kell az egészség és természetes szépség mindenk fölé helyezésének megnyerni. De az öltözködésében szülőitől függő gyermek ízlését hiába neveljük,*

ha a szülõi akaratot nem tudjuk e téren megtörni. S azért nincs más mód, mint a törvényes kényszer [...] Bulgáriában 1904-ben kelt közoktatásügyi rendelet tiltja a fűző viselését és kötelezővé teszi a reformruhát a leánygimnáziumok tanulóinak számára. Romániában 1902. június 1-én kelt közoktatásügyi miniszteri rendelet büntetés terhe mellett tiltja az összes állami leányiskolák tanulóinak a fűző viselését.” (Schwimmer, 1909. 205. o.).

Az alábbiakban ismertetem a reformruha kialakulásának fázisait, illetve azt, hogy egyáltalán milyen attribútumai vannak a megváltozott öltözködésnek. „Amerikában 1874-ben alakítottak egy reformruha-egyesületet, 1888-ban pedig Angliában a Rational Dress Societyt, az Ésszerű Ruha Társaságot. Németországban egy Schultze-Naumburg nevű úr volt a reformruha apostola, aki azt tanácsolta a hölgyeknek, hogy ne csupán a derekuk, de egész testük karcsúságára törekedjenek – megfelelő életmóddal. Elsőnek hirdette meg a vajás kenyeres tízóraiak és habos kakaós uzsonnák idejében, hogy a nők egyenek keveset, viszont sportoljanak többet, és akkor nem lesz szükségük mesterséges karcsúsító segédesszerekre.” (F. Dózsa, 1989. 69. o.).

A női öltözködésről *A nő* című folyóiratban is olvashatunk, de szűkebbre szabott terjedelmi keretek állnak ebben a kérdésben az olvasó rendelkezésére. A folyóirat második számában megjelent egy felhívás, amely szerint 1914. január hó 21-én este 6 órakor a Pesti Lloyd társaság dísztermében Nagy Sándor festőművész *A női ruházat bírálata művészeti szempontból* címmel tart előadást. Szintén ebben a számban egy másik öltözködés-

hez kapcsolódó előadásra is invitálnak: február 10-én a Royal-Szálloda dísztermében Hedwig Buschmann tervező művésznő, a legegyszerűbb vonalú és szabású ruhák feltalálója tart előadást *Die neue Frauentracht* címmel. Utóbbira következő számukban is emlékeztettek, s kifejtették, hogy a művésznő célja nem üzleti, hanem közkinccsé akarja tenni szabási rendszerét, hogy bárki megvalósíthassa azt. Ugyanezen szám *Hazai szemléjében* Nagy Sándor előadásáról is tudósítást adtak, melyben az író kifejtette, hogy a művészek széperzéke mindig mértékadó. Az 1914-es évfolyam negyedik számában pedig Hedwig Buschmann előadásáról olvashatunk a *Hazai szemlében*. Megtudhatjuk, hogy az előadóterem megtelt, nagyon sokan, s különböző okok miatt érdeklődő emberek voltak kíváncsiak a művésznő előadására. Tulajdonképpen fortélyokat, egyszerű technikákat mutatott be, melynek segítségével gyorsan és könnyen elkészíthetők a ruhadarabok.

Az 1915. évfolyam 11. számában pedig a szoknyákról értekezik az író, melyben kifejti, hogy a kritika mindenre kiterjed. A hosszú szoknyát egészségtelennek, a rövidet ízléstelennek, erkölcstelennek nevezi. Ha sok benne az anyag, akkor pazarolnak a nők, ha kevés, akkor a szabó, illetve a kereskedő kerül pénzügyi tekintetben problematikus léthelyzetbe. Sarkítva ugyan, de a cikk rámutat arra, hogy a férfiak szemszögéből a női öltözködés meglehetősen összetett kérdés, különösen egy olyan időszakban, amelyben a társadalmi elvárások meg-

változnak.

Az 1916. évfolyam első számában bejelentettek egy forradalminak nevezhető változást: Németországban a kalauznőknek bevezetik a nadrágból és blúzból álló egyenruhát, ugyanis abban gyorsabban tudnak mozogni, s nem balesetveszélyes, mint a szoknya. Könnyen belátható, hogy mekkora traumát okozott ez az intézkedés azoknak, akik a szoknyák méretét is kritizálták. Valószínűleg még többen fogadták ellenszenvvel azt, hogy a nők – bár eleinte csak a kalauznők – nadrágot viselhettek.

Láthattuk, milyen fontos kérdés volt a századelőn a női öltözködés, s annak megreformálása. Szükségessé vált, hogy a korabeli egészségtelen, természetellenes öltözködést felváltsa a természetes, amely párhuzamba állítható az életreform fő törekvéseivel.

ÖSSZEGZÉS

A századelő magyar értelmiségi rétegének álláspontját ismertettem főként *A nő és a társadalom* és folytatása, *A nő* című folyóirat cikkeiben normalitás és abnormalitás szempontjából. A művészek és az orvosok felvázolták, milyen abnormális öltözködési szokások jellemezték Magyarországot, s kritikával illették azt. Igyekeztem az életreformerek, valamint a feministák álláspontjának ezzel kapcsolatos észrevételeikre is rávilágítani. A reformruha testesítette meg a 20. század elején a társadalom, a tömeg szempontjából az abnormális, az életreformerek szempontjából viszont a normális öltözködési formát. Utób-

biakkal kapcsolatban fontosnak véltem, hogy az életreform főbb elemeit ismertessem. Végül Schwimmer gondolatai kapcsán eljutottunk az öltözködés pedagógiai jelentőségéig. Mivel az öltözködés jelentős szerepet játszik az egészség megőrzésében is, ezért a nőmozgalomnak és az életreformnak egyértelműen feladata lett a helyes öltözködésre való nevelés is. Ehhez a következtetéshez nem csupán ízlésbeli megfontolások vezethetnek a századelő öltözéke kapcsán, hanem akár napjaink ruházatának megjavítási szándéka is, amelyek nyomán akár a gyermekek szépérzéke is fejleszthetővé válik.

IRODALOM

Andorka Rudolf, Buda Béla és Cseh-Szombathy László (1974, szerk.): *A deviáns viselkedés szociológiája*, Gondolat, Budapest.

Borus Judit (2007): Coco Chanel: „A divat mulandó, az elegancia örök”, *Rubicon*, 18. 8. sz. 60–62.

Broby-Johansen, R. (1969): *Az öltözködés története*. Gondolat, Budapest.

Demeter Zsófia (2006): Férfi és női szerepek a divat tükrében, *Szabadpart*, 29–30. sz. Online: http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/29/29_tarstud_demeter.htm 2014.10.01.

Ellwanger, K. és Meyer-Renschhausen, E. (1998): Kleidungsreform. In: Kerbs, D. és Reulecke, J. (1998): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880-1933*. Peter Hammer Verlag, Wuppertal. 87–102.

Farkas, R. (2008): Lebensreform in der Donaumonarchie. Personen,

Vereine und Netzwerke, In: Hopfner, Johanna és Németh, András (2008): *Pädagogische und kulturelle Strömungen in der k. u. k. Monarchie, Lebensreform, Herbartianismus und reformpädagogische Bewegungen*. Peter Lang, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien. 11–27.

F. Dózsa Katalin (1998): A magyar ruha feltámadása. Népviselet és napi divat a harmincas években. *Rubicon*, 10. 7. sz.

F. Dózsa Katalin (1991a): A női viselet reformja a századfordulón. *Rubicon*, 3. 3. sz. 10.

F. Dózsa Katalin (1989): *Letűnt idők, eltűnt divatok 1867–1945*. Gondolat, Budapest.

F. Dózsa Katalin (1991b): Pesti nő a századfordulón. *Rubicon*, 3. 3. sz. 3.

F. Dózsa Katalin (1991c): Nőkérdés: feminin vagy feminista? *Rubicon*, 3. 3. sz. 4–6.

Géczi János: (1999, szerk.): Nagy Sándor. Tematikus szám: *Vár Ucca Tizenhét*, 7. 2. sz.

Geller Katalin (2007): Nőkérdés a művészetben: Festőnők a gödöllői művésztelepen. *Rubicon*, 18. 8. sz. 70–71.

Geller Katalin, G. Merva Mária és Őriné Nagy Cecília (2003, szerk.): *A gödöllői művésztelep 1901–1920*. Gödöllői Városi Múzeum, Gödöllő.

Geller Katalin és Keserü Katalin (1987, szerk.): *A gödöllői művésztelep*. Corvina, Budapest.

Geller Katalin és Keserü Katalin (1994, szerk.): *A gödöllői művésztelep*. Cégér, Budapest.

Gilman, Ch. P. (1915): A női kalap, *A nő*, 9. sz. 143–145.

Krabbe, W. R. (1974): *Gesellschaftsreform durch Lebensreform. Stukturmerkmale einer sozialreformerischen Bewegung im Deutschland der Industrialisierungsperiode*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen.

Krabbe, W. R. (2001): Die Lebensreformbewegungen. In: Buchholz, K., Latocha, R., Peckmann, H. és Wolbert, K. (2001): *Die Lebensreform. Entwürfe zur Neugestaltung von Leben und Kunst um 1900. Band 1*. Häusser Verlag, Darmstadt. 25–30.

Kulcsár Kálmán (1969): *Az ember és a társadalmi környezete*. Gondolat, Budapest.

Lenhossék Mihály (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 10. sz.

Merton, Robert (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Osiris, Budapest.

Nagy Sándor (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 11. sz. 133.

Németh András (2000): A reformpedagógia gyermekképe – a szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig, In: Pukánszky Béla (szerk.): *Két évszázad gyermekei*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest, 2003. 169–184.

Németh András (2002a): A reformpedagógia gyermekképe – a szent gyermek mítoszától a gyermeki öntevékenység funkcionális gyakorlatáig. *Iskolakultúra*, 12. 3. sz. 21–32.

Németh András (2002b): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In: Németh András (2002, szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok, Európai kölcsönhatások, nemzeti sajátosságok*, Osiris, Budapest. 25–43.

Németh András, Mikonya Györ-

gy és Skiera, E. (2005) *Életreform és reformpedagógia – nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat, Budapest.

Riesman, D. (1996): *A magányos tömeg*. Polgár Kiadó, Budapest.

Schwimmer Rózsa (1909): A női ruházat reformja és a politika. *A nő és a társadalom*, 12. sz. 204.

Skiera, E., Németh András és Mikonya György: (2006): *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa – Ursprünge, Ausprägung und Richtungen, landerspezifische Entwicklungstendenzen*.

Gondolat, Budapest.

Szabó Krisztina Anna (1999): „Az egész élet szigete” – életmód és mentalitás a gödöllői művésztelepen. *Vár Ucca Tizenhét*. 7. 2. sz. 88–151.

Undi S. Mariska (1908): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 2. sz. 26.

Tauszk Ferenc (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 10. sz.

Telcs Ede (1907): A női ruházat. *A nő és a társadalom*, 10. sz.

Tomka Béla (2009): *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris, Budapest.

Reformpedagógiai folyóiratok és a normális gyermek képe a századfordulón Magyarországon

PIRKA VERONIKA

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Tanító- és Óvóképző Kar

A reformpedagógia és az életreform irányzatok – melyek az általam kutatott periódusban jelentek meg mozgalomként – nevelési koncepcióinak célja olyan „normális” gyermek nevelése, amely egyrészt képes alkalmazkodni a gazdasági, társadalmi folyamatokhoz, másrészt viszont önállóan, individuumként is tud érvényesülni.

Miként *Ehrenhard Skiera* megállapítja a „gyermekből való kiindulás pedagógiája” egy olyan élettér, életlehetőség és iskolai környezet kialakítását kívánta elérni, amelyben a gyermeki szükségleteknek megfelelő feltételeket biztosítottak, ettől remélték a jövő generációjának megmentését az életidegen környezettől és életidegen társadalmi mechanizmusoktól (*Skiera*, 2005. 23–24. o.).

A századfordulón megjelenő „normális” gyermek képét két pedagógiai folyóirat, a „Népművelés” / „Új Élet” és a „A Gyermek” alapján mutatom be.

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI HÁTTÉR

ASZÁZADFORDULÓN az urbanizáció, a gyors iparosodás és a polgárosodás hatására meg-négyszereződött a főváros, megkétszereződött a városok lakossága.

Ezenközben a társadalomban fontos átrétegződés következett be: a nemesség fokozatos lesüllyedése, a házas zsellérek paraszti sorba emelkedése és a vállalkozó tőkések előretörése jellemzi a korszakot. A szociális mo-

bilitás folyamatai között a népességet többféle tényező osztotta társadalmi tömbökké, osztályokká és rétegekké.

A legfontosabb tényezők közé tartozott a nyelv, nemzeti hovatartozás, vallás, vagyon, foglalkozás, származás és a lakóhely minősége.

Ha a foglalkozás szempontjából vizsgáljuk a társadalmi rétegek kialakulását a korszakra vonatkozóan, akkor az egyik legdinamikusabb fejlődő társadalmi csoport számszerűleg, illetve szervezeti tekintetben a munkásság. A munkásságot alkotó cso-

portstruktúrában a gyáripari munkásság mintegy 60%-át tette ki, melynek 48%-a a vas-, gép-, villamos- és a vegyiparban dolgozott. A munkáslétet a folyamatos egzisztenciális kilátástalanság jellemezte, amelynek egyik megnyilvánulási formája a lakásnyomor volt.

A paraszti társadalmi réteg a munkássággal érintkező legalsó sávját a föld nélküli szegénynép, a napszámo-

sok, kubikusok és az uradalmi cselédek alkották. Az agrárproletárok száma 1900 és 1910 között 4–4,5 millió volt, kétharmaduk időszakos munkás, napszámos, egyharmaduk cseléd. A földmunkások külön csoportban tömörültek, az idénymunkásokkal együtt a munkássághoz tartoztak, összekötő kapcsot alkottak az ipari munkásság és a falusi szegények között (Romsics, 1999. 11–78. o.).

1. kép: Ötgyermekes óbudai munkáscsalád. (Escher, 2002)

Átalakultak az emberek társadalmi és földrajzi kapcsolatai, a társadalmi szerkezet, egyének és csoportok életmódja, magánélete, a munka- és lakásviszonyok, társas kapcsolatok, a szabadidő-, étkezés-, és ruhaviselet rendje. A városi emberek nagy része életének korábbi periódusát faluban töltötte, így életformájuk azon munka- és családi körülményekhez kapcsolódott, de a gyárban dolgozó embereknek fel kellett adniuk a korábbi életritmusukat. A modern ipari

termelés munkarendjében az ember csak egy eszköz lett, amit könnyen le lehetett cserélni, ha nem megfelelően működött. Az ember a tömegtermelés nyomán elvesztette saját munkaeszközeihez, és az általuk alkotott kész termékekhez fűződő személyes kapcsolatát.

A gyárban dolgozó embertömeg létalapja a munka, az anyagi javak megszerzése lett. Az ezzel párhuzamosan kibontakozó urbanizációs folyamatok a mélyebb emberi kapcsó-

latok, a hagyományos emberi erkölcsi értékek, az ember közvetlen, és tágabb környezetével kialakított harmonikus viszony háttérbe szorult, az emberi lét dezorientációjához vezetett (Németh, 2002. 35. o.).

A folyamat különböző modernista és antimodernista törekvésekben, mint például kivonulás a társadalomból és az elgépiesedett világból, valamint művészeti kommunák létrehozásában öltött testet.

Amennyiben az életreform pedagógiai recepcióját vizsgáljuk, az elválaszthatatlan a korszak további, a pozitívizmus eszmevilágába ágyazódó

irányzatoktól, mint a higiénia kérdésének felmerülése, és a kísérleti alapon nyugvó gyermektanulmány. Az intézményes oktatással kapcsolatban felmerülő higiéniai diskurzus hozzájárult a gyermekek megóvásáról szóló tudományos gondolkodás felerősödéséhez (Németh, 2008. 86–103. o.).

Mindezek az elemek közvetlen pedagógiai összefüggéseikben vannak jelen a reformpedagógia és életreform különböző törekvéseiben, ennek retorikai elemei leginkább a gyermek és az antialkoholizmus, és a gyermekvédelem, gyermekmunka elleni fellépés diskurzusaiban érhetők nyomon.

2. kép: Kilakoltatott munkáscsalád (Escher, 2002)

A „NÉPMŰVELÉS” ÉS „A GYERMEK” C. FOLYÓIRAT

Az általam, a minőségi forráselemzés kritériumaival vizsgált két folyóirat a „Népművelés” és „A Gyermeke”.

Az 1906-ban *Bárczy István*, Budapest főpolgármestere által indított „Népművelés” című folyóirat lett közoktatási- és kulturális elképzeléseinek „szócsové”.

A Bárczy-program közoktatási sajtóorgánumának szerkesztői feladatait *Weszely Ödön*, és *Wildner Ödön* látta el. Utóbbi a közművelődési, népművelési, várospolitikai és városfejlesztési rovatait, míg az oktatási vonatkozásúakat előbbi szerkesztette.

1910-ben a „Népművelés” egyesült a magyar tanítószáz lapjával, a Népművelők Lapjával és a Magyar Népiskolával, így hetilapként működött tovább. 1911-re az 1908-ban alakult Népművelő Társaság folyóirata lett, mellékletként jelent meg a (tanítószáz gyakorlati problémáival foglalkozó) Népművelők Lapja.

A kapcsolat a következő évben felbomlott, a folyóirat új címe „Új Élet” lett; a névváltoztatás nem jelentett ideológiai változást, csak a témakörök átstrukturálódásához vezetett. A folyóirat 1918-ig, Bárczy István polgármesterségének végéig működött (*Németh*, 1987. 22–23. o.).

„A Gyermeke” című folyóirat 1907-ben jelent meg első ízben hazánkban, elindítása az Országos Gyermekevédő Ligának köszönhető, főszerkesztője *Nagy László*, a hazai gyermektanulmány, gyermeklélektan nemzetközi hírvé képviselője volt. Ez azért is fon-

tos, mert a lap a gyermektanulmány hazai fórumává vált, s úgy vált ismertté, mint a Magyar Gyermekektanulmányi Társaság közlönye.

A reformpedagógia ihlette létrejöttét. 1909-ig, nem önálló periodikaként jelent meg, a Gyermekevédelmi lap melléklete volt. Ekkor megtörtént a különválás, ugyancsak az Országos Gyermekevédő Liga támogatásával. Szerkesztői között találjuk *Dr. Grosz Gyulát*, *Dr. Ranschburg Pált*, *Berkes Jánost*, *Pekar Károlyt*. Közreműködtek a lap megjelenésében: *gróf Teleki Sándor*, *bárá Babarcsi Schwartzér Ottó*, *Dr. Bárczy István* – a „Népművelés” című folyóirat elindítója – valamint *Dr. Náray-Szabó Sándor* (*Szűcsné Molnár*, 2000. 147–163. o.).

A két folyóiratban az előzőekben vázolt retorikai elemekhez kapcsolódóan a következő kulcsmotívumokat vizsgáltam a „normalitás”-kép értelmezéséhez: gyermekevédelem, gyermekmunka, gyermek és az alkoholizmus kapcsolata és a gyermekkábünözés.

A „NORMALITÁS” JELENTÉSÉNEK ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGE A REFORMPEDAGÓGIA GYERMEKKÉPÉBEN

Gyermekevédelem és gyermekmunka

A gyermekevédelem működését már a gyermekek születésétől fogva fontosnak tartották több szempontból, például: fogantatás, szülés, prostitúció, a gyermekmunka megszüntetése, gyermek egészsége, ápolása, iskoláztatás, kriminalitás csökkentése (*Népművelés*,

1919. 95–105. o.).

A gyermek védelemre szorul gyakran a szülővel szemben is, hiszen az gyermekét ütheti, kínozhatja, házától elkergetheti, vagy munkára kényszerítheti a család megélhetése érdekében. Az adott korszakban az 1884-ik évi ipartörvény ellenére 14 éven aluli gyermekeket is foglalkoztattak gyá-

rakban. Egy besztecerbányai iparfelügyelő 1904-es jelentése szerint üveggyári telepen 8–9 éves gyermekeket foglalkoztattak napi 8 órai munkában (*Népművelés*, 1906, 472–474. o.). Kiskorúakat dolgoztattak bányákban, vasöntőkben, ércolvasztókban, porcelán- és üveggyárakban, illetve a mezőgazdaságban is.

3. kép: Gyerekek a pesterzsébeti nyomortelepen. (Escher, 2002)

A szülőknek a gyermekek ellen elkövetett deliktumait a következőképpen csoportosították a vizsgált időszakban:

- (a) borzalmas bánásmód például verés, abnormis szexualitás;
- (b) egészségtelen környezet, tisztatlanság;
- (c) a gyermek munkaerejének kizsákmányolása;
- (d) a gyermek elhagyása;
- (e) koldulásra kényszerítés;
- (f) büntetendő cselekményekre való

kényszerítés;

(g) a gyermek erkölce ellen elkövetett bűnök.

A folyóiratban megjelent diskurzusok szerint nem számított kirívónak, ha a gyermekek hiányosan, vagy egyáltalán nem végezték el az elemi iskolát sem. A gyermekmunkások az idegfeszítő munka következtében gyengék, betegesek, vérszegények, tüdővészések, idegesek lettek.

A munkáscsaládokban az anyának is dolgoznia kellett, így nem volt olyan szülő, aki igazán a gyermekek

mellett lett volna, az iskola túlsúlyos volt, nem tudott személyre szabott segítséget nyújtani.

A lakásviszonyok rosszak voltak: a munkáscsaládok albérletben laktak vagy maguk is albérelőket tartottak.

Mivel a gyermek gyakran utcára került, az állam feladata lett ennek megoldása a prevenció eszközével, amely magába foglalta a következőket:

- (a) javak igazságosabb, ésszerűbb elosztása;
- (b) jobb munkabérek nyújtása;
- (c) rövidebb munkaidő kidolgozása;
- (d) egészséges lakás építése, kialakítása;
- (e) jobb iskolák kialakítása és a kultúra fejlesztése.

4–5. kép: Gyermekkorház. (Escher, 2002)

Az úgynevezett „szociális „intézkedések” keretében megfogalmazták az anyaság védelme érdekében a megfelelő szülészeti ellátás megszervezését, a születési- és gyermekágyi higiénié megteremtését. Emellett kimutatták a munka káros hatását a terhesség alatt, valamint rámutattak arra a káros jelenségre, hogy a szülés utáni munkába állással az anyák a szoptatást abbahagyták.

A koraszülés ellen öt szociálpolitikai segítségnyújtást fogalmaztak meg: (a) eltiltás olyan ipari üzemekben való munkától, mely káros; (b) a munkaidő maximalizálását; (c) a termelékenység maximalizálását; (d) az éjjeli munka beszüntetését és a kötelező anyasági biztosítást. Emellett az állandó napi segély bevezetését szorgalmazták, amelyet azok az anyák kaptak volna, akik valóban ápolták gyermeküket, s nem végeztek munkát, mi-

után a segélyre már nem voltak jogosultak, előző munkahelyükre térhetek volna vissza dolgozni a javaslat értelmében.

Megállapították, hogy amennyiben az anya a gyermekkórház belső életében tevékeny részt vállalna, az segíthetne az anyasággal járó feladatokra való felkészülésben.

Fontos szemponttá vált az intézményi háttér megszervezése is, megfogalmazták a bábaoktatás igényét, a szülőintézetek szaporítását, a kórházak szülőosztályokkal történő ellátását.

Felvetették annak az igényét, hogy az iskolák gyermekvédelmi feladatokat is lássanak el: a kultúra közvetítése mellett a nagyvárosokban legyen iskolaorvos; működjön iskolai fogklinikák és napközi otthonok, legyenek játszótérek és szünidei gyermektelepek.

6. kép: Kislány egy menedékhelyen. (Escher, 2002)

Az 1901-ben alkotott gyermekvédelmi törvény alapján 18 állami menedékhely állt az elhagyott gyermekek rendelkezésére. A jövőre nézve Tóth Kálmán megoldási javaslatokkal szolgált a menedékhelyek működését illetően: (a) szükségesnek vélte a tanítókat is bevonni az állami menedékhelyek vezetésébe, (b) a nevelőszülőket a gyermek ápolásába kellene bevezetni, így az egészségi ismeretekben való kiképzésükről is gondoskodni szükséges, (c) a Gyermekligának országos gyermekvédelmi alap összegyűjtésére mozgalmat, (d) a budapesti ügyvédi kamaránál pedig gyermekjog védelmi osztályt kellene létrehozni (Tóth, 1906. 139–140. o.).

A magyar állami gyermekvédelem érdekében intézeteket állítottak föl: nagyszöllősi állami fiúnevelő intézetet, a szegedi Árpád-Otthont, és a szaloncai Sztányai-Otthont (Népművelés, 1908, 145. o.).

A gyermek és az alkoholizmus

Az egészséges életmód elengedhetetlen feltételének tartották az alkoholizmus megfékezését, mely az életreform irányzatok, és a megjelenő pedagógiai reformok diskurzusainak alappillérévé vált. Német területen készült felmérés szerint 10051 népiskolai tanuló közül 2340 ivott rendszeresen délből és este szeszes italt, 3989 pedig nem rendszeresen, de alkalmanként ivott. A felmérés kapcsán készített interjú tudósítása szerint „[...] az alkoholt élvező gyermekek a legidegesebbek és a legfigyelmetlenebbek. Ezek a gyermekek az egybehangzó jelentések szerint szelle-

mileg nem elevenek, csekély munkaképességűek, általában fáradtaknak látszanak és mindenkor az osztály utolsói közé tartoznak, sokszor még erkölcsi romlottságot is mutatnak.” (Népművelés, 1906. 85. o.).

Angliában az iskolaügyi hatóság külön órákat rendelt el az alkoholizmus problémakörének feltérképezésére. Meghatározták, hogy egy év alatt a tanítónak háromszor kell foglalkoznia a kérdéssel: először a pótszerekre, és azok jelentőségére mutatnak rá, majd következőleg az alkohol pusztító hatását magyarázzák, végül a társadalmi szintű problémákat mutatják be. Az alkoholizmus pusztításának eredményeképpen jelentkeznek: pénzkidobás, elszegényedés; munkaképtelenség; önbecsülés elvesztése; erkölcsi zuhlás, bűncselekmények elkövetése; betegség és megőrlés; a család életének tönkremenetele (Népművelés, 1910. 347. o.).

Referenciamodellként a svéd ifjúság józansági mozgalmá kapcsán olyan gyermekosztályra hivatkoztak, amelynek tagjai hat éves koruktól résztvevők. Ígéretet kellett tenniük, hogy kerülnek az alkoholt, heti találkozójukon beszélnek az alkoholizmus problémájáról, néha szavaltak, táncoltak, kirándultak (Székely, 1909. 203. o.).

Magyarországon is létrehoztak preventív jellegű intézményeket, ezek közül példaként említhető az Alkohol-Bizottság felállítása. A szervezet munkájának körébe tartozott az alkoholelutasítás oktatás megszervezése, a statisztikai adatok gyűjtése az alkoholizmus terjedéséről, és az emberek felvilágosítása az alkohol káros hatásairól (Nép-

művelés, 1908, 144. o.).

Emellett hazánkban megfigyelő intézet felállítását is elrendelték züllött gyermekek számára, feladatául tűzték ki a gyerekek testi, lelki abnormitási fokának vizsgálatát, és ennek alapján további nevelési program kidolgozását. Főként a 12 és 20 év közötti gyermekeket kellett megvizsgálnia az intézetnek, emellett foglalkoztató műhelyeket kellett szervezni, oktató és külön orvosi vizsgáló helyiséget létrehozni, valamint gyógypedagógust foglalkoztatni, illetve az abnormitás foka szerint a gyermekeket elkülöníteni (*A Gyermekek*, 1911. 54–55. o.).

Gyermekbűnözés

„A gyermekkori büntetteket előidéző okok lehetnek egyéniek és szociálisak. Az egyéni okokat kutatva tekintetbe kell venni a gyermekek nemét, korát, testi és szellemi állapotát; a szociális okokat megtaláljuk a gyermek családi és gazdasági viszonyaiban.” (Éltes, 1907. 155. o.).

A vizsgálatok kimutatták, hogy a fiúk kilencszer több bűncselekményt követnek el, mint a lányok, és nemi érettségük fejlődésével egyre súlyosabb bűnfajtákat képesek elkövetni. A büntettet elkövető gyermekek fizikálisan, és morálisan is gyengébbek lehetnek hasonló korabeli társaiknál. Az úgynevezett csonka családban való nevelkedés is hozzájárulhat a gyermek negatív irányú fejlődéséhez, ha hiányzik az anyai vagy apai modell. A család gazdasági helyzete is jelentős problémákat idézhet elő a gyermeknevelésben. 1895-ben Berlinben egy vizsgálatot készítettek a gyermekek

kriminalitásához és a gyermekmunkához kapcsolódóan. A vizsgálatok kiértékelése alapján megállapították, hogy 100 kiskorú büntettesnek a 70%-a tanköteles korában napszámos, vagy kifutó szolgálatot teljesített (*Népművelés*, 1907. 108. o.).

A bűnöző gyermekek által elkövetett leggyakoribb vétségek az adott korszakban:

1. tulajdon elleni;
2. súlyos testi sértés;
3. más vagyonának rongálása;
4. csalás és hamisítás;
5. sikkasztás;
6. erkölcstelen üzemek és fajtalanokdás;
7. rablás;
8. gyilkosság.

A fokozódó kriminalitás három fő okát különítették el. A születés előtt ható okok az iszákosság, a munkával túlterheltség és a nyugalom hiánya.

A 14 év alatti gyermek kriminalitásának fő okai pedig a jó példaadás hiánya, mivel a nagy munkaterhelés következtében szülők nem tudtak odafigyelni gyermekeikre, illetve a zsúfolt lakáskörülmények sem kedveztek a szocializációs folyamatoknak.

A 14 év feletti gyermekek kriminalitásának legfőbb kiváltó indoka a kimutatás szerint, hogy leváltak a szülőtől, noha még nincs megszilárdult jellemük. Megoldásként szolgálhatna – vetik fel – a legszűkebb néprétegek helyzetének javítása, a családi élet fenntartása, az iszákosság leküzdése, a fajtalanság és lakásnyomor elleni küzdelem, a munkabér javítása, a munkaidő rövidítés és a kultúra terjesztése.

ÖSSZEGZÉS

A reformpedagógia „normalitás”-képéhez hozzátartozik, hogy a gyermek védve van a társadalom és a gazdaság káros hatásaitól, jelleme mentes az erkölcsi zülléstől, a bűnözés nem válik élete részévé. Ha valamelyik feltételnek mégsem tudna megfelelni, akkor szerzett abnormitása elválaszthatja a „normális”-ként¹ definiált gyermekektől. A két folyóirat szerzői által megfogalmazott lehetséges pedagógiai eszköz a szerzett abnormitás ellen a prevenció, a gyermekek megóvása a korszak káros társadalmi hatásaitól.

A 19. században megjelenő diskurzus a higiéniairól, és ezzel együtt az egészséges emberi test fontosságáról, két irányból is befolyásolta a gyermekképhez kapcsolódó tudáskonstrukciós folyamatokat. Egyrészt implicit módon megjelenik abban a modern európai munkatársadalom hatékony munkavégzésre irányuló alapvető igénye, amely a fegyelmezett emberi test, illetve a testi és lelki egészséget hangsúlyozza, másrészt ezzel párhuzamosan, ennek részeként elhatárolta a normalitás és abnormalitás határterületeit is. A nemzeti oktatási rendszerek létrejöttével – az egészségügy párhuzamos fejlődésével – egyre inkább az iskolai intézményrendszer feladatává vált a gyermekvédelem komplex kérdéseinek kezelése.

¹ A két pedagógia folyóirat a normális és abnormalis fogalmát használja a gyermekekre. Normális az a gyermek, melynek sem öröklött, sem szerzett betegsége, károsodása nincs.

IRODALOM

Adatok az alkoholizmus elterjedéséről az iskolában (1906). *Népművelés*, 85.

Az alkohol elleni küzdelem az angol iskolákban (1910). *Népművelés*, 347.

A gyermekmunkáról (1907). *Népművelés*, 108.

Egy magyar gyermekvédelmi könyvről (1909). *Népművelés*, 95–105.

Ember János (1906): A testi fenyegetésről. *Népművelés*, 472–474.

Escher Károly (2002): Gyermeknyomor a két világháború között. Escher Károly szociofotói. Budapesti Negyed, 1–2 sz. 17–44.

Éltes Mátyás (1907): A gyermekek kriminalitása. *Népművelés*, 155.

Kerbs, B. és Reucke, J. (1998): *Handbuch der deutschen Reformbewegungen 1880-1933*. Peter Hammer Verlag, Wupperthal.

Megfigyelő intézet züllött gyermekek számára. *A Gyermek. A Magyar gyermektanulmányi Társaság Közlönye*. 5. évf. 54–55.

Németh András (1987): Weszely Ödön és a Népművelés. *Budapesti Negyed*, 4. sz. 21–23.

Németh András (2002): Reformpedagógia és a századvég reformmozgalmai. In: Németh András (szerk.): *Reformpedagógia-történeti tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest. 25–43.

Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Németh András (2006): *Die Le-*

bensreform und ihre pädagogische Rezeption in Ungarn: Lebensreform und Bildungsreform. In: Skiera, E., Németh András és Mikonya György: *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa*. Gondolat Kiadó, Budapest. 58–88.

Népművelés, 1908, 145.

Németh András, Mikonya György és Skiera, E. (2005, szerk.): *Életreform és reformpedagógia - nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Romsics Ignác (2000): *Magyarország története a XX. Században*. Osiris, Budapest. 11–98.

Skiera, E. (2005): A civilizáció és gyógyulásának útja - Carpenter műve alapján kibontakozó nemzetközi dialógus a kultúrakritikáról és életreformról. In: Németh András, Mikonya György és Skiera, E. (szerk.): *Életreform*

és reformpedagógia - nemzetközi törekvések magyar pedagógiai recepciója. Gondolat Kiadó, Budapest. 48–63.

Skiera, E. (2006): Über den Zusammenhang von Lebensreform und Reformpädagogik. In: Skiera, E., Németh András és Mikonya György (szerk.): *Reformpädagogik und Lebensreform in Mitteleuropa*. Gondolat Kiadó, Budapest. 22–47.

Székely Ervin (1909): A svéd ifjúság józansági mozgalma. *Népművelés*, 203.

Szűcsné Molnár Erzsébet (2000): Reformpedagógiai témák „A Gyermekek” című folyóiratban 1907–1934. In: Kéri Katalin (szerk.): *Ezerszínű világ*. Pécsi Tudományegyetem, Tanárképző Intézet, Pécs.

Tóth Kálmán (1906): Gyermekünk védelme. *Népművelés*, 139–140.

Továbbélő utópiák

PÁSZTOR ENIKŐ

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola

Németh András – Pukánszky Béla – Pirka Veronika (2014, szerk.):
Továbbélő utópiák – reformpedagógia és életreform a 20. század első felében.
(A Selye János Egyetem Tanárképző Karának Tudományos Közleményei).
Gondolat Kiadó, Budapest.

A TANULMÁNYKÖTET a 2013. április 11. és 13. között a komárnói Selye János Egyetemen rendezett nemzetközi konferencián elhangzott előadásokból összeállított válogatás. A kötetben megjelent tanulmányok szerzői német, osztrák és magyar kutatók, akik különböző tudományterületekről érkezve vizsgálják azt a 19. századtól kibontakozó izgalmas mozgalmat, amely tulajdonképpen máig hat, és tovább él.

Napjainkban ugyanúgy tapasztalható egyfajta visszakanyarodás a természethez, mint az a 19-20. század fordulóján kibontakozó életreform-mozgalmaknál megfigyelhető volt. A táplálkozásban, az öltözködésben, a környezet alakításában, de a gyermekek nevelésében is a természetközpontság jellemzi az akkori és a mostani életreformereket egyaránt. E sokszínű mozgalom megismerését segítheti e kötet, hiszen benne nem csupán a neveléstudomány területéről érkezettek munkái kaptak helyet, hanem a művészet-, fotó-, tánc- és építészettörténeti kutatók tanulmányai is.

Az ezredfordulót követően Németh András vezetésével indult meg és nap-

jainkban is tart az ELTE PPK pedagógiatörténeti kutatóműhelyében az a nagyszabású kutatómunka, amely az életreform-mozgalom magyarországi recepciójára és annak pedagógiai hatásaira irányítja a figyelmet. Számos konferencia, publikáció, doktori értekezés tanúskodik ennek a kutatócsoportnak az eredményességéről. A legutóbbi, 2014-ben megjelent tanulmánykötet pedagógiatörténetileg újabb nagyon érdekes adalékokkal szolgál e mozgalom megismeréséhez.

A *Továbbélő utópiák – reformpedagógia és életreform a 20. század első felében* című tanulmánykötet tizenöt írást tartalmaz, köztük két német nyelvűt. A kötetet nyitó német tanulmány szerzője Ehrenhard Skiera, a Flensburgi Egyetem professzora, aki írásában az életreform-mozgalmakat rendkívüli komplexitásukban, történeti folyamataikban jeleníti meg. Kitér céljaik eklekticitására, rendkívül heterogén ideológiai háttérükre és ellentmondásaira. Múltjuk és jelenük összevetésével olyan kritikai attitűdöt hív életre, amely a reális értékelésükhöz nélkülözhetetlen. A másik német nyelvű tanulmány az osztrák Claudia Gerde-

nitschtől származik, aki *Az életreform az osztrák női folyóiratokban a 20. század első felében* címmel közölt írásában nemcsak definiálja az életreformokat, hanem a nőmozgalmakat azokkal összefüggésben vizsgálja. Pontos áttekintést ad a nőmozgalmak háttéréről, bemutatja, hogy az ipari forradalom és az I. világháború miként hívta életre azokat. A nőmozgalmak kiterjedése, céljainak és tevékenységeiknek a differenciált ismertetése mellett rámutat a szerző arra is, hogy a nőmozgalmak részben hozzájárultak a két totalitárius ideológia terjedéséhez.

Az életreform részeként kibontakozó kommunamozgalomról olvashatunk Németh András írásában. A szerző összefoglalja az életreform szerves részét képező kommunatörésvések történeti előzményeit, főbb szellemi forrásait, bemutatja a különböző termelészövetkezetek, földközösségek, kommuna formájában működő önellátó életközösségek jelentősebb külföldi irányzatait, valamint az ún. elsődleges életreform- mozgalmakat, mint a természetgyógyászat, táplálkozási reform, vegetarianizmus, testkultúra mozgalom, de olvashatunk itt a művésztelepek és a természetgyógyász szanatóriumok kommuna vonatkozásairól is. Az 1923-ban Szolnok mellett alapított „vegetáriánus – bicsérdista – flecserista lakótelep”, a szentendrei Bubán-kolónia vagy a pedagógiai szempontból is nagyon jelentős gödöllői művésztelep ebben a tanulmányban, mint a kommuna törekvések hazai színterei jelennek meg.

Mikonya György az életreform és a megtérés kapcsolódását vizsgálja.

A vallástörténeti írásokban számtalan megtérési jelenséggel találkozhatunk. A szerző a sok példából itt csak néhány bemutatására vállalkozik. Ebben a tanulmányban ír *Mikonya Erikson Luther* megtérését értelmező okfejtéséről is. Az írás végén kapott helyet az „Egy sajátos megtérési történet” – a Vasárnapi Kör és *Lukács György* példája című alfejezet. Szarka Emese is egy olyan kutatásba enged betekintést, ami az életreform-mozgalmak és az új vallási mozgalmak kapcsolatára fókuszál. A szerző összefoglalja a mozgalmak holisztikus értékeit, spirituális útkeresési módjait. Vallásszociológiai és vallápszichológiai dokumentumok elemzésével vizsgálja az eltérő súlypontokat és hasonlóságokat. *Berzsenyi Emese* az életreform-mozgalom egyik fontos szellemi forrását jelentő antropozófia filozófiai gyökereinek vizsgálatára vállalkozik. Megpróbálja felkutatni azokat a szálakat, melyek mentén *Rudolf Steiner*, a mozgalom egyik jelentős ideológusa elindulhatott, vagy amelyek hatottak rá.

Tészbó Júlia írásában annak a kutatásának eddigi eredményeit ismerteti, melynek témája *Detre Szilárd* bábos, festő, író, rendező életének, művészi pályájának rekonstruálása. *A Blattner Géza* nevéhez köthető hazai és franciaországi művészi bábjátszás történetének e meghatározó alakja csak egy szűk szakmai kör számára lehet ismert. A szerző jelen tanulmányából azonban egy nagyon érdekes életpálya rajzolódik ki, melynek még mindig vannak homályos, nehezen felkutatható részei.

Egy másik művészeti ág területe viszi el az olvasót *Vincze Gabriella*. A magyar mozdulatművészet határon túli életébe kaphatunk bepilantást *A Madzsar-iskola berlini kapcsolatai – adalékok Kepes Éva pályájához* című tanulmánya által. A mozdulatművészet több szálon is kapcsolódott az életreform-mozgalmakhoz, hiszen olyan testkultúra-mozgalom volt, amely az emberi test felszabadítását és az egészséget állította a középpontba. Egy nagyon sokoldalú személyiséget ismerhetünk meg *Kepes Éva* bemutatása során, aki egyaránt volt képzőművész, iparművész, fotóművész, táncművész, színész és színpadtervező. Tizenhat évesen került *Madzsar Alice*-ék színpadára, egy olyan iskolába, amely szorosan összefonódott a spiritualizmussal, amely aztán *Kepes Évát*, az ő művészetét végigkísérte.

Csengel-Plank Ibolya kutatásában a modern építészet és a nagyvárosi életforma kapcsolódási pontjait keresi az életreform-mozgalmakkal a két világháború között. Az életreformerekkel ellentétben az építészek nem a városból való kivonulást hirdették, hanem a céljuk sokkal inkább az volt, hogy a városi környezetben való egészséges élethez biztosítsanak valóságos alternatívákat. A kor építészei azt hirdették, hogy minden tervezés mértéke maga az ember és annak szükségletei. Forradalmi lépéseket kellett akkor tenniük a tér, az alaprajz, a fény építészeti jelentőségének újrafelfedezésében. A modern lakásnál jelenik meg a makulátlan tisztaságra való törekvés. A leghigiénikusabb helyiségnek tartott fürdőszoba és konyha kö-

zül ez utóbbira esett nagyobb figyelem. A tanulmányban olvashatunk arról is, hogy az életkörülmények racionalizálása hogyan változtatta meg a háztartási munka egyszerűsödésén keresztül az idővel és a térrel való gazdálkodást.

A 20. század nemcsak mint a „gyermek évszázada” aposztrofálható, hanem a „nők évszázadaként” is értelmezhetjük azt, hiszen ekkor nagymértékben átalakultak a hagyományos női minták. *Vincze Beatrix* írásában *Lesznai Anna*, a 20. századi magyar művészeti élet meghatározó nőalakjának bemutatását hozza, akinek életműve ugyancsak kapcsolódik a századelő reformpedagógiai és életreform-törekvéseihez. A kutató az író, grafikus és iparművész *Lesznai Anna* naplóját, fennmaradt írásait és a róla szóló eddigi publikációkat elemzi és veti össze a magyar reformpedagógia feltáró elemzéseivel. Az itt bemutatott művész gyermekközpon-tú, a gyermeki szabadságot felkaroló új iskolát, új nevelést hirdető művészeti koncepciója jelentős hasonlóságot mutat a nyugat-európai reformpedagógiai iskolákkal.

A kötet legterjedelmesebb részét képezi *Sanda István Dániel* ugyancsak építészettörténeti témájú írása, melyben a szerző az iskolaépület-típusok életreform-motívumait tárja fel a *Bárczy-korszak* iskoláiban.

Az életreform-mozgalom egyik meghatározó elemeként megjelenő korszerű higiéniai szempontok előtérbe kerülése és széles körű megismertetése, a helyes tisztálkodási szokások kialakítása azokban a közel 32

millió koronás összköltséggel megépült új oktatási, nevelési intézményekben kezdődött, melyek dr. Bárczy István főpolgármester működéséhez köthetők a fővárosban. Szintén az életreform-mozgalomhoz kapcsolható ezekben az iskolákban az első tornatermek, iskolai fürdők megjelenése is, valamint figyelemre méltó az is, hogy a különböző művésztelepek képzőművészei közül milyen sokak műalkotásait láthatjuk e tanulmányban bemutatott iskolaépületekről készült archív fotókon.

Földesi Renáta Pető András gyógyító munkájában és gyógypedagógiai tevékenységében találta meg az életreform-mozgalom és a reformpedagógia hatásait, ugyanis a keleti filozófia, az okkultizmus, a holisztikus emberszemlélet, a természetes gyógy módok alkalmazása, az emberi képességbe vetett hit mind-mind jellemzik az ő munkáját. Az itt megjelent tanulmány egy kutatássorozat első szakaszának részeredményeit mutatja csak be, amely Pető levelezésének feldolgozásával próbálja rekonstruálni 1911-től azokat a személyes és szakmai kapcsolatokat, amelyek hozzájárulhattak a konduktív nevelés kialakulásához.

Amati Gergely Márton publikációjában emlékiratokat feldolgozva a budapesti Kis-svábhegyen 1926 és 1933 között működött Waldorf iskola létrejöttének és működésének körülményeiről, annak főbb jellemzőiről ír. Ér-

dekes információkat olvashatunk az alapítóról, Nagy Emilné Göllner Mária íróról, bölcsészről, antropológusról, elkötelezett életreformerről. Részletes ismertetőt kapunk az egykori iskola egy napjáról, végül pedig a Waldorf iskola utóhatásairól szól a szerző.

Pukánszky Béla *Tehetségmentés és életreform – Tarhos példája* címmel megjelent tanulmányában a szegénysorból származó tehetséges gyerekek professzionális zenei nevelését felvállaló tarhosi énekiskola rövid történetéről közöl új ismereteket, Pénzes Dávid pedig *Prohászka Lajos a pedagógiai naturalizmusról* című írásában egy olyan nagy és ma már ismét nagyra becsült tudóst hoz még közelebb hozzánk, aki óriási műveltségével szinte teljes szinkronban volt korával és a kultúra igaz terjesztőjeként munkálkodott.

A fent röviden ismertetett tanulmányok szerzői kutatási területük kitűnő ismerői. A több tudományterületről származó témáknak az életreform-mozgalmakkal és a reformpedagógiával történő összekapcsolása egy nagyon sokszínű és felettébb érdekes, sok új információt tartalmazó, és a régi ismeretek új aspektusból történő elemzésével egy meglehetősen izgalmas tanulmánykötetet eredményezett, amely nem csupán a pedagógia történet és az egyes érintett tudományterületek művelői számára lehet hasznos, hanem az ezen a téren még alig járatos olvasók számára is.

Mozdulat

BUDAINÉ BALATONI KATALIN

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola

Beke László – Németh András – Vincze Gabriella (szerk): *Mozdulat – magyar mozdulatművészet a korabeli társadalom és művészet tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2013.

A TANULMÁNYKÖTET a 2012 szeptemberében megrendezett mozdulatművészeti konferencia előadásainak szerkesztett változatait tartalmazza. A rendezvényre az Iparművészeti Múzeumban *A magyar mozdulatművészet története és kapcsolatai 1902 és 1950 között* című kiállítás zárásaként került sor, így a tudományos diskurzussal párhuzamban bemutatásra kerültek a korszak mozdulatművészeti fotódokumentációi is.

A téma több szempontból is jelentős. Olyan történeti eseményeket dolgoz fel, amelyek bemutatásával a kor művészeti és életviteli reformjaiba kaphat betekintést az olvasó. Ezek részletes megismerése elmélyítheti a kor és az abban élő művészek munkásságának, továbbá a korabeli hétköznapiak megértését és jobb megismerését. A történeti vonatkozások mellett a munka olyan gondolatokra ösztönzi az olvasót, melyek a tánc, a mozgás, a mozdulat fogalmáról alkotott eddigi nézeteit, elgondolásait is átforgalmazzák.

A test, a testhasználat, a mozdulat és ezek művészi alkalmazása az emberi kultúra évezredek óta használt kommunikációs formája. A szabad önkife-

jezés ennek részeként, egy széleskörű reformfolyamat táncművészeti leképeződéseként a kultúraközvetítés sajátos jelent meg a 20. század elején, melynek megítélése azóta is viták tárgyát képezi. Nem véletlen, hogy a kötet első tanulmányában Beke László felteszi azt a kérdést, hogy vajon művészet-e egyáltalán a mozdulatművészet. A téma kutatási eredményeit összegezve a kérdésre az alábbi választ adja: "...a 20. század folyamán a tánc a művészetek királya, pontosabban királynője, mert egyszerre a legtisztább, legegyszerűbb és legredukáltabb, illetve a legkomplexebb és legtitokzatosabb, mert médiuma maga az emberi test." (8. oldal).

A téma alapkérdéseinek vizsgálatát követően, Németh András tanulmánya biztosít széleskörű bepillantást a kor európai és hazai életreform mozgalmainak kialakulásába, továbbá ennek részeként az életreform hatását tükröző táncmozgalmak és táncpedagógiai törekvéseinek, jelentős képviselőinek munkásságába. Megismerhetjük annak a visszafordulási folyamatnak a leglényegesebb elveit, melyek mentén ezek a mozgalmak életre keltek, megismerhetjük azokat a kiemelkedő személyeket, továbbá jelen-

tős iskolákat, csoportokat, melyek a mozdulatművészeti mozgalom hazai és nemzetközi törekvéseit reprezentálják.

Boreczky Ágnes tanulmánya azt a korabeli hazai mozdulatművész iskolák köré szerveződő szerteágazó kapcsolatrendszer térképezi fel, melynek középpontjában *Jászi Alice*, *Dienes Valéria* és *Szentpál Olga* személye áll. Magával ragadó, izgalmas és sokatmondó az a korabeli tudományos, művészeti élet számos jeles személyiségét is magába foglaló kapcsolati háló, amely bemutatja milyen szerteágazó területekről kerültek az egyes személyek a mozdulatművészet világába.

Detre Katalin munkája a századforduló utáni sportmozgalmak mai napig népszerű irányzatainak (pl. ritmusmozgalom, ázsiai testgyakorlatok, szabad testkultúra mozgalom) életreform vonatkozásait mutatja be. A könyv sokszínű témaválasztásának izgalmas fejezetét alkotja *Tészbó Júlia* báb és a táncművészet kapcsolatát elemző tanulmánya. Különösen elgondolkodtató az a megállapítás, miszerint a bábok mozgása sokkal szabadabban tud megjelenni, mint a saját emberi test mozdulatai, ezáltal sokkal természetesebb képet tükröznek. Miként *Vincze Gabriella* tanulmánya szemléletesen bemutatja, az egyes mozdulatművész iskolákban, többek között *Madzsar Alices* vagy *Dienes Valéria* műhelyeinek jellemző vonása volt az erőteljes érdeklődés a keleti kultúra iránt. Nem véletlen, hiszen olyan nézeteket jelenített meg ez a világ, amelyek jól illeszkedtek az életreform alapelveihez.

Fügedi János a Lábán-kinetográfiának a hazai mozdulatmű-

vészeti recepcióját, a táncjel-írási technikának a Szentpál mozdulatművésziskolában történő alkalmazását mutatja be. Bár több ízben is bebizonyosodott, hogy e jelrendszer olyan finom mozgásokat is képes megjeleníteni, ami más úton leírhatatlan vagy csak nehezen megfigyelhető, így szinte tökéletesen képes visszaadni a táncos mozdulatokat, mégsem használatos a hazai táncalkotók körében. *Lőrinc Katalin* munkája a magyar táncművészet kiemelkedő művészpárja, *Lőrincz György* és *Merényi Zsuzsa* életművéről ad érzékletes képet. Ezt követi *Fenyves Márk* személyes élmények által is hitelesített beszámolója *Berczik Sára* és *Dienes Valéria* kiemelkedő munkásságáról. A kötet *Lőrincz Viktor* által jegyzett záró tanulmánya a hazai sportdiplomácia kiemelkedő személyisége, *Kemény Ferenc* sokszínű életútjának vázlatos áttekintésére vállalkozott.

A Mozdulat kötet jól szerkesztett, egymáshoz szervesen illeszkedő tanulmányok keretében mutatja be a hazai mozdulatművészet 20. századi fénykorának művészi és pedagógiai törekvéseit, beillesztve azt a század első felének társadalmi politikai történéseinek eseménysorába is. A kiadvány témagazdagsága egyben jelzi azt is, hogy ezen a területen a további kutatások még számos érdekes, kutatási eredménnyel gazdagíthatnák a korszak művészeti, művészetpedagógiai szakirodalmát. Jóllehet a kötet nem vállalkozhatott a gazdag téma teljes feldolgozására, azonban kijelölte azokat a legfontosabb pilléreket, amelyekre annak további kutatásai alapozódhatnak.